د ټولنې علم

د اروابناد استاد الفت د نا چاپ شوي آثارو څخه:

مؤلف: زکريا احمد «رشدي»
مترجم: ګل پاچا «الفت»

د مضمونو فهرست

سرليک	مخ
د مترجم مقدمه	أ
لمړی باب	- 1 -
د اجتماع علم	- 1 -
د علم اجتماع ماده او موضوع	- 1 -
د انسانی اجتماع تاريخ	- 3 -
اجتماعی تطور	- 4 -
له طبيعی تاريخ سره د ټولنی د علم اړه	- 4 -
انسان او معدن	- 5 -
انسان او نبات	- 6 -
انسان او حيوانيت	- 7 -
د اقليم، اوبو او هوا اغېزه	- 8 -
د قوم په روحياتو کښی	- 8 -
عوامل او تاثيرات ئې په انسان کښی	- 8 -
معتدل اقليمونه	- 9 -
سړې مځکی	- 9 -
تاوده اقليمونه	- 9 -
انسانی ټولنی	- 10 -
کورنی ژوندون	- 11 -
ازدواج	- 11 -
ازدواج او اجتماعی ټولنه	- 12 -
د کوزدې کال او وخت	- 12 -
د کور سرشته (تدبير منزل)	- 13 -
د انسان سياست له ښځی سره	- 14 -
د انسان سياست له اولاد سره	- 14 -
د انسان سياست له خپلو خدمتګارانو سره	- 15 -
کورنی نيکبختی	- 16 -
لمړی تربيه	- 16 -
تربيوی مذاهب	- 17 -
علم النفس	- 19 -
خاطر	- 19 -
د عقل د روزلو لاری	- 20 -

د عقل وده او اقسام .... - 20 -
لمړۍ مرتبه .... - 21 -
دوهمه مرتبه .... - 21 -
دريمه مرتبه .... - 21 -
څلورمه مرتبه .... - 22 -
د بدن روزل .... - 22 -
بدنی ورزش او رياضت .... - 23 -
خپل اولاد څنګه وروزو؟ .... - 23 -
کورنی اجتماع .... - 25 -
کورنی تعاون او مرسته .... - 26 -
دوهم باب .... - 26 -
د اجتماع روح .... - 26 -
ملت څه شی دی؟ .... - 28 -
دريم باب .... - 29 -
حکومت .... - 29 -
د حکومت وظيفه .... - 31 -
د حکومت په باب کښی د پخوانيو نظريه .... - 33 -
حکومت د اسلام په نظر کښی .... - 34 -
د ملت د مشرانو صفات .... - 36 -
د عربو په نزد د مملکت ارکان .... - 37 -
رعيت .... - 37 -
عدل .... - 38 -
عمرانات او ودانی .... - 38 -
تدبير او اداره .... - 39 -

د مترجم مقدمه

انسان نشی کولی چه لکه نور حیوانات خپل ټول احتیاجات یوازی ترسره کړي او د بل له مرستی څخه ځان مستغنی وګڼی، ځکه چه له یوې خوا د ده بدنی او جسمی حال چه د دنیا د سړو او تودو هیڅ طاقت او توان نلري، بی له نازکو او مناسبو خوړو بل شی ژوولی او هضمولی نشی او له بلی خوا د ده زیات ضروریات چه له حسابه وتلی دی دی مجبوروی چه له نورو سره لاس یو کړی، او یو د بل دپاره زیار وکاږی، نو لکه څنګه چه انسان فطرتاً بل ته اړ دی همدارنګه طبعاً ټولنی او اجتماع ته هم محتاج دی چه ځان ځانی او انفرادی حیات ته هیڅکله زړه نشی ښه کولی د همدې لامله انسان ته مدنی بالطبع یعنی د اجتماع غوښتونکی ویل کیږی. برسیره پدې چه د انسان مادی حیات او جسمی احتیاجات یې د نورو له مرستې سرته نه رسیږی معنوی او عقلی ژوندون ئې هم اجتماع او تمدن ته اړ دی، پدې هر څوك پوهیږی چه که انسان له اول وخته په یوه ځای کښی یوازی پاتی شی، او د نورو له صحبته استفاده ونکړی هغه که څه هم صورتاً انسان وی مګر د انسانیت معنوی فضایل به هیڅ نلری، نو د اجتماع ضرورت او دعلم اجتماع اهمیت له همدې منل شوی حقیقت څخه ډیر ښه معلومیږی ځکه چه د هر علم اهمیت د موضوع په اعتبار پیژندل کیږی.

د همدی لامله په اوسنی ژوند کښی ما د پښتنو دپاره د دغه مهم علم معلومات مفید وګڼل او دغه کوچنې کتاب می په پښتو ژبه ترجمه او خپلو وروڼو ته وړاندی کړ.

لمړی باب

د اجتماع علم

د اجتماع علم د اجتماعی هیئت (ټولنی) په نفسی حالت او صورت کښی بحث او څېړنه کوی لکه چه علامه ګوستاولوبون د روح الاجتماع او سر تطور الامم مؤلف ئې هم همدغه شان تعریف کوی، نو هر کله چه د جماعت نفسی صورت او حالت د افرادو له نفسی صورت او حالت څخه جوړېږی باید د شخص نفسی صورت او بشری ذاتیت تحلیل شی ترڅو چه د جماعت نفسی صورت واضح او څرګند شی. دا خبره هم باید ښکاره شی چه فرد او جماعت دواړه یو د بل په نفسی صورت او روح کښی اغېزه او تاثیر کوی.

بارت، د المان اجتماعی عالم وایی: هر تغیر چه په یوه جامعه کښی پېښېږی هغه تغیر په کورنیو او د افرادو په روح کښی نور تغیرات پیدا کوی نو باید اجتماعی عالم پدې څو شیانو کښی غور او دقت وکړی:

لمړی- د افرادو روحی علایق

دوهم – د فرد او د جماعت یو له بله روحی اثر او د هغې اندازه

دریم – څه شی چه د دې دوو روحی اغېزو له مدافعې او مقابلې څخه پیدا کیږی

څلورم – هغه ذاتی او خارجی عوامل چه د فرد په پیدایښت او د اجتماع په تطور کښی عمل کوی، نو معلومه شوه چه د جماعت په روح کښی بحث او څېړنه د علم اجتماع وظیفه ده.

د علم اجتماع ماده او موضوع

هر کله چه د طبعی انسان تاریخ د علم اجتماع ماده ده نو باید د انسان په اصل باندی لږ څه بحث وشی چه آیا دا ټول انسانی طوایف سره له دومره زیاته تفاوته چه یو له بله ئې لری له یوه اصله (ادم(ع) او حوا) څخه پیدا شوی دی او که هره طایفه ځانته بېل بېل اصل لری.

بله دا چه آیا انسان اول ځل په همدغه صورت پیدا شویدی او که دودی او ارتقا په اصولو د انسانیت درجی ته رسیدلی دی.

دا یو لوی بحث دی چه مونږ ئې دلته د اجمال او اختصار په صورت راوړو، څه بحثونه چه پدې موضوع کښی شویدی پدې دری مذهبو کښی خلاصه کیږی.

اول: انسان د تصادف په طور بی له دې چه د چا اراده پکښی دخل ولری پیدا شوی دی چه دطبیعت مخلوق ورته ویل کیږی.

دوهم: انسان د پاك خدای په اراده اول ځل په همدغه شکل او صورت پیدا شوی دی.

دریم: انسان لمړی ځل په یو بل صورت پیدا شوی او وروسته ئې انسانی حالت ته ترقی کړیده.

د اول مذهب طرفداران دا ګمان کوی چه انسان اول ځل په یوه کلك غلاف (پوښ) کښی په بحر کښی پیدا شوی چه د رودلو (امتصاص) په واسطه ئې غذا موندله څه موده وروسته له غلافه وتلی دی چه بیائې غذا د خپلو اعضاو په واسطه ترخولې کولی شوه.

دوهم مذهب چه زمونږ دینی عقیده او صحیح مذهب دی د دې مذهب طرفداران وایی چه په زرګونو کلونه زمونږ له نظره تیره شوه چه انسان بلکه هر حیوان په خپل صورت پاتی دی او هیڅ تغیر پکښې نه دی پیښ شوی او نه د نشو او ارتقا آثار په کومه نوعه کښی لیدلی شوی دی نو معلومه شوه چه انسان له ابتدا څخه په همدغه صورت پیدا شوی دی او که داسی نه وای نور تغیرات به هم مونږ لیدلی و، ددې مذهب له مشهورو طرفدارانو څخه چه یوازی په علمی نظر دې موضوع ته ګوری او دینی عقیدې ته پکښی دخل نه ورکوی بوفون، فلورنس، کاترفاج د فرانسی او داسی نور دی چه دې نظریې ته علمی رنګ ورکوی. بوفون د تاریخ طبیعی په بحث کښی وایی: د اروپا سپین رنګی انسان او د افریقې توربخن انسان او د امریکی سوربخن انسان د یوه اصل لرونکی دی چه د خپل اقلیم او وطن په رنګ رنګ شوی دی، دی پدې قول د هغو کسانو نظریه ردوی چه هغوی د څیرو او رنګونو تفاوت د اصل د تعدد دلیل ګڼی.

د دریم مذهب خاوندان د خپلی مدعا دپاره داسی دلیل نلری، چه د سړی زړه ته ولویږی دوی د انسان او بیزو په منځ کښی په یوه سلسله قایل دی چه تر اوسه ئې نه ده پیدا کړی ا د ډیری زمانې تیریدو ته منتظر دی. تر دې ځایه یو لنډ او مختصر بحث د انسان په اصل باندی وشو، که مونږ د انسان په ماهیت کښی بحث وکړو نو له خپلی موضوع څخه به نورو فلسفی بحثونو ته و اوزو. هر کله چه د علم اجتماع موضوع انسانی

اجتماع ده نو باید د انسان په خواهشاتو او د عمرانی پیشرفتونو په اسبابو او نورو اجتماعی مسایلو باندی لکه د کورنیو، کلو او حکومتونو په پیدا کیدو بحث وشی.

د انسانی اجتماع تاریخ

که هر څومره پلټنه وکړو دا نه معلومېږی چه انسانی اجتماع له څه وخته شروع کېږی او د دې بڼ نیالګی په کوم وخت کښی ایښودل شویدی، ځکه چه هر څه چه د تاریخ پاڼو قید کړی دی هغه د بشری جمعیت مېوه ده چه تر اجتماع وروسته پیدا شوېده او د اجتماع نیلي له اولنی انسان سره چه د ځمکی په مخ پیدا شویدی سمی پیدا شوی او تر دې وخته رسېدلی دی، ځکه چه انسان په اول وخت کښی خپل احتیاج یوې ملګری (ښځی) ته حس کړی او له انفرادیت ځنی بېزار شویدی او همداغه احساس د علم اجتماع اساس او بنیاد دی چه د تاریخ له زمانې څخه پخوا ایښودل شوی دی، نو معلومه شوه چه دا علم یو نوی شی نه دی چه له دې اوسنی مدنیت څخه پیدا شوی وی او د دې قرن مولود وګڼل شی، د همدغه احتیاج په اثر چه انسان اول اجتماع ته او وروسته د داړونکو ځاروو له ډاره خمڅو، غارونو او داسی نورو ته حس کړی تاریخی عصر پیدا شوی او د انسان عمرانی تقدم او عملی کارنامې په مختلفو بلادو کښی لکه: فارس، کلده، مصر، روما کښی لیدل شوی دی، دا هغه وخت دی چه د انسانی جمعیت فطری ذکاوت ډېر ته وتلی او د تاریخ دپاره د بحث موضوع پیدا شوېده نو ویلی شو چه د علم اجتماع قواعد په زرګونو کلو له میلاده مخکښی وضع شویدی. کوم مترقی ملتونه لکه: هند، فارس، چین، یونان چه د ترقی هسك بام ته ختلی و او تاریخ د دوی عظمت او لوی شان د تعجب په طور بیانوی دا یو تصادفی امر نه و بلکه د دوی معارف او حکومتی سیاست د اجتماع په صحیح او پایدار اساس باندی قایم و.

همدارنګه مصر چه پنځه زره کاله له میلاده مخکښی د دنیا ښایسته باغ او د علم و عرفان عالی مدرسه وه چه په حکمت کښی لکه افلاطون او سقراط نامدار شاګردان لري دا بی له دېنه چه د دوی اجتماعی قوانین ډېر متین او صحیح و بل سبب نلری، نو ویلی شو چه د انسانی اجتماع تاریخ ډېر پخوانی دی چه د تمدن او عمران د انتقال په سبب له یوه ملته بل ته نقل شوی او تطور ئې پیدا کړی دی تر څو چه پدی قرنو کښی اروپا ته رسېدلی او هلته یې قواعد کمال ته رسېدلی دی او دا نه ده معلومه چه دوی به ئې

ترڅه وخته پورې وساتلې شي، ځکه چه ملتونه هم لکه افراد زېښت او ځواني، مړګ او ژوند لري چه انساني تدابير ئې مخه نشي نيولی.

اجتماعي تطور

د هغه ضرورت او احتياج په اثر کښې چه ضعيفان ئې د زورورو، د تېرې د مدافعې دپاره اتحاد او يووالي ته لري انساني اجتماع له کورنۍ څخه قوميت ته او له قوميته مليت ته ترقي کړېده، همدارنګه سلطه او واکداري هم رورو زياته شوې او وروسته ترينه حکومت تشکيل شوی دی، په اوله کښې يوازې پلار پخپل اولاد باندې آمريت او حکم درلود، وروسته مشر او رئيس پخپلې کورنۍ کښې واکداري پيدا کړې او پس له هغه ئې په کلي او قبيله کښې مشرتوب موندلی دی، وروسته چه قبيلې وسعت او پراخوالی موندلی او شعبې پکښې جوړې شوی دی، سره لدې چه هرې شعبې ځانته مشر درلود مګر عمومي مشرتوب د يوه سړي ووچه طبعاً ئې د پادشاهۍ حيثيت پيدا کړ.
بعضې وايي چه د مور سلطه تر پلار مخکښې وه، او همدغه سلطه د نورو سلطو منشأ ده په هر صورت چه وي، دا مسلمه او منله شوې خبره ده، چه خانداني سلطه د نورو سلطو سرچينه ده.

له طبيعي تاريخ سره د ټولنې د علم اړه

هر کله چه طبيعي تاريخ د علم اجتماع او د ملتو د احوالو د پېژندلو دپاره اساس ګڼل کېږي ښائي پخوا لدېنه چه موږ د اجتماع په لمړيو عواملو کښې بحث وکړو، هغه علاقه چه د اجتماع علم ئې له طبيعي تاريخ سره لري هم لږ څه ښکاره کړو.
څنګه چه اوبه او هوا او د يوه اقليم طبيعي حالت پر معدن، نبات او حيوان اغېزه کوي همدارنګه په انسان کښې هم ډېره اغېزه لري، نو بايد هغه طبيعي عوامل چه د انسان، حيوان، معدن او نبات په پيدايښت کښې اثر لري ښکاره او ظاهر شي، ځوك چه د نباتاتو او حيواناتو له علمه خبر نه وي او د دوی ارتباط ورته نه وي معلوم، ښائي د دې خبرې په اورېدو ډېر تعجب وکړي، ليکن بايد دوی فکر وکړي چه انسان له څه شي او څنګه پيدا شوی دی؟ ظاهره خو انسان له وينو، غوښو، هډوکو جوړ شوی مګر د ده علاقه له نبات يا معدن او حيوان سره څه شي دی؟ نو انسان لپاره د دې چه د مځکې په کايناتو کښې خپله رتبه وپېژني او له حيوان او نبات څخه خپل امتياز حاصل کړي بايد د طبيعي

تاریخ څخه برخه ولری. پاك خدای زموږ دپاره امثال بیان کړی او لکه احسن القصص د پیغمبرانو قصې ئې راته کړی دی دا ټول د دې دپاره دی چه موږ اجتماعی نظام او د شعبو سیاست ته لاره پیدا کړو، او د اجتماعی حیات دپاره ترینه قانونی درسونه واخلو.

پیغمبرانو هم د دې دپاره چه د بشری او حیوانی نفسونو په منځ کښی مناسبت او مشابهت لیده، اول ځل ئې د حیواناتو او رمو په ساتنه او تربیه شروع کړېده او وروسته ئې د انسانانو تربیې ته ملاتړلې، دوی پدې پوهېدلی دي چه په بعضی نفسو کښی غضب او په بعضو کښی حلم وی، بعضی قوی او بعضی ضعیف وی، نو د هر چا حق ئې پېژندلی او ساتلی دی.

ښائې چه انسان د حیوان او نبات طبیعت او د کانو خواص وپېژنی ترڅو چه داجتماعی هیئت خدمت وکړی شی، او پدې پوه شی چه د موالید ثلاثه (حیوان، نبات، جماد) حال له انسانی نظام سره تطبیق کېږی، او د ملت د طبقاتو اخلاق له ارضی کایناتو سره اړه او علاقه لری.

انسان او معدن

معدنیات هغه اجسام دي چه تر ځمکی لاندی بخارو او لوګیو څخه پیدا شوی او له مختلفو اقسامو ځنی جوړ شوی دی. د اجسام د ترکیب په اعتبار بعضی قوی او بعضی ضعیف وی، بعضی اوږدوالی او پلن والی قبلوی او بعضی د دې صلاحیت نلری، انسان هم لکه معدن چه له آبی بخارو ځنی پیدا کېږی له اوبو څخه پیدا کېږی او د قوت او ضعف، شرافت او خساست، رفعت او ټیټوالی په اعتبار د مور او پلار له حاله سره سم او موافق وی نو هغه انسان چه تهذیب قبلوی لکه هغه معدنی شی دی چه هر صورت قبلوی او زرګر یا ښن ترینه هر څه جوړوی او حکما لکه هغه قیمتی کاڼی داسی دی چه په کانو کښی پیدا کېږی.

کومی د پوخوالی دورې چه تر ځمکی لاندی د حرارت او رطوبت په سبب کان باندی تیرېږی، له هغو دورو سره مشابهت لری چه د انسان په نطفه باندی په رحم کښی تیرېږی، او غوښه، وازده، هډوکی ترینه جوړېږی، پس له هغه چه انسان له موره پیدا کېږی نو کومی دورې چه په کوچنی باندی د روزنی په وخت کښی راځی، او مختلف احوال لکه روغتیا، ناروغی، نیکبختی او بدبختی ورته پیښېږی دا لکه هغه تطورات داسی دی چه معدنیاتو ته د کاریګرو او کسبګرو له لاسه رسیږی، او مختلف صورتونه قبلوی!

انسان او نبات

انسان پس له تی رودلو څخه لکه بوټی (نبات) بې له بشپړې ارادې غذا خوری او حرکت کوی نو که غذا ئې طبیعی وی، د بدن په وده او لویوالی کښې تاثیر کوی او که روحی وی د عقل او ویښتوب په زیاتوالی کښې صرفېږی پدې وخت کښې ماشوم د خپل محیط القاآت قبلوی او لکه نبات د خپلې کورنۍ له حاله سره وړ پاڼې او مېوه نیسی.

نو ښه روزنه د کوچنی په حال کښې هغه تاثیر کوی لکه چه د هوا اعتدال ئې د نباتاتو په نشو و نما کښې لری، او بده پالنه لکه هغه تاوده بادونه داسی دی چه د نباتاتو د مړاوی والی او وچوالی سبب ګرزی. نو څوك چه د نباتاتو په روزنه پوهېږی او پدې علم کښې لاس لری هغه کولی شی چه خپل اولاد لکه یوه ښه بوټی داسی ورروزی او ښه نتیجه ترېنه واخلی.

غرض دا دی چه د کوچنی روزونکی باید د نباتاتو او حیواناتو له علمه خبر وی، او کومه علاقه چه دا دواړه ئې له انسان سره لری هغه ورته معلومه وی چه د کوچنی په تهذیب او روزه په ښه ډول بری ومومی او د اجتماع علم د کونیه علومو په یوه متین اساس بنا شی، چه موږ هم د غرب له ژوندیو ملتو سره د سمی روزنی په اثر کښې برابر شو.

څوك چه د نباتاتو له حاله خبر شی او د نباتاتو مختلف اقسام چه ځنی وابنه وی او بعضې ونی، ورته معلوم شی هغه پوهېږی چه انسانان هم بعضی لکه وابنه پخوا لدېنه چه ونه ځنی جوړه شی د طفولیت په وخت کښې مری او بعضی لکه ونی کمال ته رسېږی، بعضی انسانان لکه میوه داری ونی نفع او ګټه لری او بعضی لکه بی مېوو ونو غوندی بې فایدې وی.

لکه چه بعضی نباتات د لمر په تودوخه او آزاده هوا کښې وده کوی، او بعضو ته لمر او هوا ضرر رسوی، همدارنګه د انسانانو په ډله کښې هم بعضی د طبیعی مناظرو په لیدلو او د پاکی او آزادی هوا په تنفس ښه نشو و نما کوي او بعضی لکه هغه بوټی چه په تورتم او تیاره کښې ښه لوئېږی او د لمر په رڼا کښې خرابېږی دوی هم په یوه فاسد محیط او تررمۍ کښې روغ او جوړ وی او په ښو ځایو او ښو باغو کښې زړه تنګی کېږی، او هغه شان وده نه کوی!

انسان او حیوانیت

د انسان په وجود کښې پس له بلوغه شعور او احساس زیات میندل کېږي او ورځ په ورځ خپل احتیاجات ښه خوراك، ښې ښځې، ښه ځاى او داسې نورو ته حس کوي، او د خپلو خواهشاتو د اجرا کولو دپاره کوښښ کوي او همدغه شې ته قوه شهويه ويله کېږي.

پدې وخت کښې چه انسان خپل قد و قامت او ښه صورت په هنداره کښې ووينې، د کلان کارۍ آثار پکښې څرګندېږي او ځان ورته لوى سړى ښکارى دا د غضبي قوى آثار دى چه ورځ په ورځ پکښې زياتېږي. پدې دوو خصلتو (شهوت، غضب) کښې حيوان له انسان سره شريك دى، نو هر کله چه د ځوانۍ خواهشات د ده په عقل باندى غالب شي ولمېيو عناصرو آثار او د مور او پلار خوييونه پکښې ښکاره کېږي، نو که له لوړى او زوروري کورنۍ څخه وي، لکه هغه ځناور او درنده چه د بل د ښکار غوښې نه خوري، دى هم د بل پس خوردى ته سترګى نه نيسي او دنائت خواته ميل نه کوي او که چيرى له ټيټې او خسيسي کورنۍ وي نو په هر قسم دنائت په ممکن وى ځانته خوراك پيدا کوي.

دا قسم انسانان د اشرارو له نوعې څخه حسابېږي چه په شرارت کښې يو له بله تفاوت لري. همدارنګه د شرف خاوندان هم د قوتونو او د هغو عناصرو په اعتبار چه د دوى په روحياتو کښې ئې اثر کړى متفاوت دى.

څنګه چه اهلي او کورنى حيوانات بعضى قوى وي، چه درانه درانه بارونه له يوه ځايه بل ځاى ته وړى، په انسانانو کښې هم بعضې داسې کسان وى چه سخت او ګران کارونه سرته رسولى شي، او فکرى قوت، هيڅ نلرى پوازى د علمى قوت خاوندان وى او دا کسان د دې دپاره پيدا شوى وى چه بل څوك ئې په لار بوزى او کار ځنې واخلي.

تر دې ځايه په هغه مناسبت او مقارنت چه د انسان، معدن، نبات او حيوان په منځ کښې موجود و او د اجتماع د علم لوستونکو ورته ضرورت درلود لږ څه بحث وشو، د يوه ملت قايد ته لازمه ده چه د کايناتو او موجوداتو ټول قوانين له بسيطو عناصرو ځنې نيولې، تر لويو مرکباتو پورى تر نظر لاندى ونيسي.

زمونږ غرض دا نه دى چه ټول خلق دى د طبيعي تاريخ په لوستلو او تطبيقولو باندى مصروف شي څکه چه دا د قوم د واکدارنو او مشرانو کار دئ چه له دې راز معلوماتو ځنې استنباط وکړى او د خپل قوم او وطن دپاره مناسب قوانين او اجتماعى اصول

غوره کړی. او دا خبره هم باید معلومه شی چه موږ د علم اجتماع متخصصینو ته ډېر احتیاج لرو.

د اقلیم، اوبو او هوا اغېزه

د قوم په روحیاتو کښی

لکه چه اوبه او هوا په نباتاتو او حیواناتو کښی اغېزه لری همدارنګه په انسانانو کښی هم عقلی او جسمی تاثیر کوی. اجتماعی علماٴ او هغه سیاحان چه په مختلفو هوادونو کښې ګرزېدلی دی او د هر ځای د انسانانو خصوصیات ئې په رنګ، شکل کړه وړه کښی لیدلی دی دا حقیقت بې شك او شبهې قبلوی، نو ځکه علامه ګوستاولوبون وایی چه که موږ د پخوانیو او اوسنیو ملتو په حال کښی غور وکړو او د هر ځای زاړه او نوی مدنیتونه تر نظر لاندی ونیسو، نو د اجتماعیونو پدې قول به یقین وکړو، چه د معتدلو اقلیمونو اوسېدونکی د عقل په اعتبار تر هر چا زیات او په مدنیت کښی هم تر نورو وړاندی دی، لکه چه تاریخ هم د معتدلو مناطقو د تمدن آثار او نفسی صفات لکه همت، ذکاوت او داسی نور ... او د شمالی خواو (یخو منطقو) بی فکری او عدم نشاط او د ډېرو تودو ځایو سستی او وحشت موږ ته ښیئی.

نو اجتماعی علماؤ د اقلیمو تاثیرات او نور عوامل تر نظر لاندی نیولی دی او د دې دپاره چه د جماعتو عقلی اندازه وښئی، بعضې قواعد ئې وضع کړی چه دې بحث ته علم عمران ویل کیږی، کوم عوامل چه د عمران پوهانو د ملتو د مدنیت او استعداد دپاره د مقیاس په ډول بیان کړی هغه دا دي.

عوامل او تاثیرات ئې په انسان کښی

د اقلیم اعتدال	-	ذکاوت او د ترقی استعداد
د اقلیم برودت (سوړتیا)	-	بې عقلی او د ادراك ضعف
د اقلیم حرارت (تودوخه)	-	سستی او د عقل ضعف
زلزلې	-	نا امیدی

د زراعتی محصولاتو زیاتوالی	-	سستی، تنبلی، د ابتکار ضعف
د محصولاتو لږ والی	-	د عزم قوت، او د ذهن انکشاف
د کانو زیاتوالی	-	عملی اقدام، او د اختراع فکر

دا هغه عوامل دی چه عمرانی پوهانو د اقوامو د ترقی او انحطاط دپاره مقیاس مقرر کړی مګر د تودو او سړو زنطقو د انحطاط او ټیټوالی عوامل یو شان او مساوی نه دی ځکه چه موږ ته تاریخ، د تودو ملکو مدنیتونه لکه: هند، چین هم رانبئیی، نو ویلی شو چه د تودوخی زیاتوالی نسبت سړتیا او برودت ته په انحطاط کښی لږ تاثیر لری د همدې لامله بعضی اجتماعیون وایی چه د تودې مځکی خلق د ترقی استعداد لری خو اطمینان او د حاکمانو د لجوئی ورته ضرورت دی.

معتدل اقلیمونه

معتدل اقلیمونه د تودو او سړو ملکو په منځ کښی واقع دی او قسم قسم بوټي پکښی شنه کیږی.
د داسی ځایو خلق په کسبو کښی یو له بله مختلف وی. په فلاحت کښی تر نورو تکړه په تجارت کښی هوښیار، په صناعت کښی ګړندی اوله همته ډك وی.

سړې مځکی

ساړه اقلیمونه چه په شمالی منجمده منطقه کښی واقع دی ځمکه ئې د زراعت دپاره ښه مستعده نه ده نو خلق ئې خپله غذا او ضروریات له بحر څخه مومی او دا حالت طبعاً د دوی د صبر او قناعت موجب ګرزی.

تاوده اقلیمونه

تاوده ځایونه چه زراعتی محصولات پکښی ډیر او قسم قسم وی خلق ئې د محصولاتو د زیاتوالی په سبب له احتیاجه خلاص وی، او زیار ایستلو ته نه مجبوریږی نو طبعاً عیاش

او تنبل وی، دوی یوازی عیش او استراحت غواړی که پردی حاکم ورباندی مقرر وی هم ورته ډېر بد نه ښکاري.
د داسی ځایو د خلقو عزمونه سست، او عقلونه ئې ضعیف وی، د همدې لامله د تودو اقلیمو اوسیدونکو، فاتحینو او استعماریونو ته په ځان باندی لاره ورکړې، او په خپل وطن کښی ئې خلقو ته د فتح او بری میدانونه جوړ کړی دی او په محض حیات قانع شوی وی!
د اقلیم د اوبو او هوا تاثیر یوازی د ملتو په اخلاقو پوری منحصر نه دی په صناعیو او لغاتو کښی هم تاثیر کوی ځکه چه د اقلیم طبیعت او کانونه خلق هغو صنایعو ته وړاندی کوی چه له هغه اقلیم سره مناسبت لری، او د اختراع او ابتکار فکر هم د محیط له تقاضا سره سم پکښی پیدا کوی، مثلاً دوربېنمو صنعت په هغه ملك کښی ترقی کوی، چه د توت ونی پکښی زیاتی وی.
همدارنګه لغات هم د اوبو او هوا په اعتبار د یوه ځای له بل ځایه فرق کوی، او لهجه هم هرومرو بدلیږی، که په یوه وطن کښی یوه ژبه هم وی د یوې علاقې تلفظ له بلی علاقې څخه پېژندل کیږی، او لکه چه د افرادو په منځ کښی مباینت لیده کیږی، د فرقو او شعبو په منځکښی هم توپیر او تفاوت وی.

انسانی ټولنی

کوم وخت چه د مشرق پوهانو د علومو اساس ایښود، د سیاست او اجتماع علم ئی هم په نظر کښی نیولی وو، وګوریْ! ابونصر فاریابی۱ [1] له لسوقرنو راهیسی دې خواته توجه کړېده او د خپل کتاب (اراٴ اهل المدینة الفاضله) په اخر کښی ئې اجتماعی بحث د خلاصې په ډول راوړی چه موږ ئې د انسانی اجتماعاتو اقسام دلته را نقل کوو.
د انسان کمال په اجتماع پوری اړه لری او انسانی اجتماعات بعضی کامل او بعضی غیر کامل وی، کامله اجتماع په درې قسمو – عظمی، وسطی، او صغری وېشله کیږی.
عظمی د ټولو ملتو اجتماع ته او وسطی د یوه ملت اجتماع ته چه د دنیا په یوه حصه کښی وی ویل کیږی او صغری دیوه ښار د اوسېدونکو اجتماع ته وایی.
غیر کامله اجتماع ګانی لکه د یوه کلی یا محلې یا د یوه کاله د اوسېدونکو اجتماع ګانی دي، چه د بشری اجتماع اساس بلل کیږی.

[1] ۱ ابونصر فاریابی (۲۶۰ – ۳۳۹ هـ) مشهور فیلسوف دی، چه زموږ د وطن په فاریاب کښی زیږیدلی دی. (مترجم)

هره وړه ټولنه د لويی اجتماع خادمه ده، او يوې اجتماع ته هغه وخت اجتماع فاضله ويله کېږی، چه افراد ئې د سعادت په ميندلو کښی يو له بله سره مرستی وی او که داسی نه وی نو غير فاضله ورته وايی.

فاريابی وروسته تر دې بشری اجتماع د بدن د اعضاؤ د اجتماع سره تشبيه کوی او وايی چه يو ملت يا د يوه ښار اوسېدونکی لکه يو بدن داسی دی چه بعضی اعضا پکښی خادم او بعضی مخدوم وي، چه د رتبی په اعتبار يو له بله تفاوت لری، نو لکه چه زړه، دماغ، او د حس او حرکت نور اعضا او غړی ځان ځانته وظايف لری همدارنګه د يوه وطن اوسېدونکی هم هر يو د ګوښی کار استعداد لری او هر يو د خپلی رتبې او مقام په اعتبار ځانته حيثيت مومی.

کورنۍ ژوندون

هر کله چه کورنۍ د شعبو او قبايلو اصل او اساس دی، نو د هر ملت کورنۍ چه د علم اجتماع په صحيح اساس باندی جوړی وی، هغه ملت به هرومرو د سيادت او حريت خاوند او د ترقۍ لرونکی وی، او که داسی نه وی نو په ذلت او خواری به ککړ وی، نو ځکه موږ د کورنۍ او ازدواج په تاريخی دورو او په منزلی امورو کښی بحث کوو.

ازدواج

ازدواج يعنی ښځه کول يو طبعی امر دی چه د ملتو د مقاصدو او قوانينو په اعتبار تغير پيدا کوی، او له طبيعی صورت څخه شرعی حالت او مفيد صورت ته انتقال کوی، نو فلاسفه ئې يو طبيعی امر، او مقننين ئې مدني ترون ګڼی، د دين خاوندان ئې يو مقدس او مسنون کار او د نسل د زياتوالی دپاره ډېر ضرور او لازم بولی، اجتماعيون او اقتصاديون ئې هم د اجتماع دارمدار او د انتظام او راحت يو لوی سبب شمېری.

بعضې خلق لکه يونانيان ښځه د نارينه يوه حقيره خادمه او شريره طايفه ګڼی چه د تذليل دپاره ئې په نکاح اخلی، او دا ذهنيت دوی ته له خپلو حکماو پاتی شوی دی

مګر څوك چه حقيقت ته رسېدلی دی هغه د ښځو په حق کښې دا قسم ذهنيتونه نلري او په ښه نظر ورته ګوري.

ازدواج او اجتماعی ټولنه

که څوك غواړی چه روغ او سليم العقل افراد او يو قوی نسل د جامعې د خدمت دپاره پيدا کړی بايد له مسکراتو او هغو شيانو چه د ګيډې د ناروغيو سبب ګرزی خپل ځان وساتی، ځکه چه اولاد زيات صحی خصايص له خپل پلار او مور ځنی مومی، نو پلار برسېره پدې چه ښائی د ښې روغتيا لرونکی وی ښه تندرسته ښځه دی هم په نکاح اخلی چه اولاد ئې قوی او صحيح راشی.
که سړی څه قدر ضعيف هم وی که ښځه قوی او د ښه صحت لرونکې وي، د اولاد په حق کښې د مېړه د ضعف تلافی کولی شی، او که دواړه ضعيف وی نو هېڅ شك نشته چه اولاد به ئې هم ضعيف وی.
دا منله شوې خبره او د وراثت د قانون متقضی ده، چه اخلاقی او جسمی صفات له پخوانيو څخه وروستنيو ته انتقال کوی نو بايد پخوا له ازدواج څخه دا مراعات وشی، چه مېړه او ښځه له هغو امراضو چه د وراثت په اعتبار راتلونکی نسل ته يا له ښځی ځنی مېړه ته او له مېړه څخه ښځی ته سرايت کوی خلاص وی، نو هر ملت که غواړی چه تر نورو ملتو قوی او د ترقی په لاره کښې وړاندی وی ښائی د دغسی امراضو چه د ازدواج په واسطه سرايت کوی جلوګيری وکړی. څوك چه پدې باب کښې زياتو معلوماتو ته ضرورت لری هغه بايد هغو طبی کتابو ته چه پدې موضوع کښې ډېر تفصيل لری او خورا مفيد دی مراجعت وکړی او خپل معلومات کامل کړی.

د کوزدې کال او وخت

څه شی چه د ډېر غور او دقت وړ دی هغه د واده او نکاح وخت دی، ډېر خلق د خپل زوی او لور نکاح ته پخوا له بلوغه اقدام کوی، او بعضی تر ديرشو کلو بلکه زيات تاخير کوی نو د دې دپاره چه دا افراط او تفريط له مينځه ليری شی او يو مناسب ټاپی ورته وټاکل شی، اطباؤ پدې موضوع کښې ډېر غور کړی او ويلی ئې دی هر وخت چه هلك

او نجلی خپل تناسلی احتیاج حس کړی او بلوغ ته ورسېږی دوه کاله وروسته لدې باید د دوی د ازدواج او نکاح دپاره اقدام وشی، ځکه چه تر دې دمخه برسېره پدې چه دوی دواړه د ازدواجی حیات او کورنۍ ژوندون په خوند ښه نه پوهېږی، او عمر ئی سره تریخ کېږی تناسلی اعضائې هم د ودی او لوینست انتهائی حد ته نه وی رسیدلی، نو هم دوی ته ضرر رسیږی او هم ئې اولاد ضعیفه کېږی نو پس له بلوغه باید دوه کاله نور هم تاخیر وشی، تر دې زیات تاخیر هم ښه نه دی، ځکه چه تناسلی اعضا بیکاره او مهمل پاتی کېږی او تناسلی قوت ئې ضعیفه کېږی، نو دغه وخت باید د واده دپاره مناسب وګڼل شی او هېڅ تقدیم او تاخیر پکښی ونشی.

د بلوغ زمانه د دې لامله چه یو ځای له بل ځایه د آب او هوا، تودوخی او سوړتیا په اعتبار فرق کوی تعین نشوه.

د کور سرشته (تدبیر منزل)

څوك چه د اجتماع علم ته په سر سری نظر ګوری هغه به دا بحث او د ازدواج مسایل او همدارنګه د عایلی د روغتیا خبری د دې کتاب له موضوع څنی خارجی وګڼی مګر که ښه ځیر شی او پدې پوه وی چه عایله او کورنۍ د اجتماع اساس او لمړۍ حلقه ده، چه رورو زیاته شوې او تر دې حده رسیدلې ده، هغه به مو مقصر وبولی که لدې بحثونو صرف نظر وکړو، او دا بحثونه به پدې موضوع کښې داخل وګنی، نو موږ دا بحثونه ضرور ګڼو او څه چه بوعلی سینا پدې موضوع کښی لیکلی دی را نقل کوو او د دې دپاره چه خلقو ته دا معلومه شی چه د تدبیر منزل علم د دې عصر له ارمغانونو څنی نه دی له ډېری مودې پدی خوا، دې علم رواج درلود او موجود و، له «ارشاد القاصد» څخه چه څه دپاسه اوه سوه کاله مخکښی لیکل شوی او پخوانی کتاب دی د دې علم تعریف را اخلو، د دې کتاب مؤلف وایې چه د تدبیر منزل علم د ښځې او مېړه او اولاد او خدمتګارو په مشترك احوال کښی بحث کوي، او فایده ئې د کور انتظام او سرشته ده چه د انسان د سعادت سبب ګرزی.

د انسان سیاست له ښځې سره

شیخ بوعلی سینا وايي چه صالحه او نیکه ښځه له نر سره په مال کښې شریکه او د کور په کارو کښې ملکرې ده، او ښه ښځه هغه ده چه هوښیاره، دینداره، فرمان برداره او امانت ګره وی چه له خپل مېړه سره زیات محبت لری او په خدمت کښې ئې صادقه وی، شنډه او زبان بازه نه وی او برسېره پدې د انتظام او تدبیر خاونده وی چه د مېړه لږ مال د ښې سرښتې په واسطه زیاتوی او د ښو اخلاقو په سبب د مېړه زړه خوښ ساتی.

شیخ د مېړه په سیاست کښې له ښځې سره دا شیان ضرور ګڼی.

ځان د ښځې په نظر کښې مهیب او موقر ښودل او ښځه د کاله په کارو مشغولول، دا ځکه چه که مېړه د هیبت خاوند نه وی ښځې ته سپك او معمولی سړی ښکاری او اطاعت ئې په ځان لازم نګڼی.

همدارنګه د مېړه وقار هم د ښځې د محبت او دلچسپۍ سبب ګرزی، ښځه ئې د خپلې سر لویۍ موجب ګڼی او خپل مېړه ته په درنه سترګه ګوری، د ښځې مشغولول د کاله په کارو باندی هم یو مهم امر دی چه ښځه له بېځایه ناستی ولاړی منع کوی او له کور سره ئې دلچسپی پیدا کوی.

د انسان سیاست له اولاد سره

شیخ بوعلی سینا وايي چه اولاد په مور او پلار باندی بعضی حقوق لری چه د مور او پلار د توجه وړ دي.

اول باید مور او پلار خپل اولاد ته یو ښه مناسب نوم پیدا کړی او وروسته ورته یوه داسی دایی پیدا کړی چه بی عقله او مرضی نه وی ځکه چه د دایی شودې په طفل کښې اثر کوی. هر وخت چه طفل له تی ځنی پریکړ شی باید پخوا لدېنه چه هغه بد بد خویونه زده کړی ښه ښه خویونه او ادب وروښودل شی او له بدو کارو ځنی ئې کله د تحسین او آفرین په واسطه او کله د ملامتولو او سرزنش په ذریعه وژغوری او هر وخت چه د زده کړی قوت پکښې پیدا شي تر تعلیم لاندی ونیول شی، د کوچنی روزونکی او مربی باید عاقل، متدین او د کوچنیانو په اخلاقی پالنه پوه وی، د وقار او خوږ بیان لرونکی او د نظافت، سیاست او مروت خاوند وی. هر کله چه کوچنی له دینی او اخلاقی زده کړو

څخه فارغ او د لغت د اصولو له زده کولو وزګار شی، باید د یوه مفید صنعت زده کړیته وګمارل شي چه د خپل حیات تامین ورباندی وکړی شی.

دا یوه عمومی تربیه ده چه ابن سینا بیان کړیده، خصوصی تربیه باید د هر ملت له خپلو احتیاجاتو او مقتضیاتو سره سمه وی[١][2].

د انسان سیاست له خپلو خدمتګارانو سره

د دې دپاره چه د تدبیر منزل او د سیاست د علمو قدامت او پخوانیتوب معلوم شی موږ د شیخ بو علی سینا له بیانه چه پدې موضوع کښی ئې کړی لږ څه را نقل کوو. وګورئ!
شیخ دا موضوع څنګه ښه تحلیل کوی او وایی چه خدمتګاران لکه د انسان اعضا او غړی داسی دی چه لکه لاس او پښې او نور اعضا د ده په کارو کښی ښوریږی او کار ورته کوی، که خدمتګاران نه وی انسان مجبور دی چه پخپله خپل کارونه تر سره کړی او داسی کارو ته اقدام وکړی چه د ده شان و شوکت ته صدمه رسوی نو باید سړی با همته او امین خدمتګاران ځانته غوره کړی او داسی معامله ورسره وکړی چه د هغوی د خوشحالتیا او اخلاص سبب شی او سره لدې باید خپل وقار او هیبت هم د هغوی په نظر کښی وساتی، ځکه چه د انسان خپل وجاهت او وقار لکه حاجب او دروازه وان د سړی حرمت او عزت ساتی.

که چیری له کوم خدمتګار ځنی کوم ناوړه کار څرګند شی باید سړی ئې په داسی شان له هغه کاره را وګرزوی، چه د هغه د زړه بد والی سبب نشی او که کوم ډیر بد کار ورڅخه څرګند شی، چه بخښنه ئې د سړی سیاست ورانوی، ښائی له خدمتګارئ منفك شی چه د ده بدی او بد اخلاقی نورو ته سرایت ونکړی.

---

١ اوس د روزنی او پالنی علم ډېر ارت شوی دی، چه بېل اصول او ځانته مخصصین لری، موږ باید د اوسنی علم سره سم د خپل
[2]ملت اوپښتنوالی تر سیوری لاندی خپل زامن ورزو (مترجم)

کورنۍ نیکبختي

د کورنۍ نیکبختۍ اساس نیکه او صالحه ښځه ده چه د کور اداره په اخلاص او ښه زړه کوی، او د خپل کاله شئون ساتی نو باید هر څوك د جمال حقیقت وپېژنی او ځانته د حقیقی جمال لرونکې ښځه غوره کړی، ځکه چه اکثره اجتماعي نقایص په کورنیو کښی د همدې لامله پېښېږی چه ځلمیان د جمال په پېژندلو کښی غولېږی او هر یو له خپل میل سره سم یو قسم جمال خوښوی، او د هماغه ښایست لرونکې ښځه ټاکی، څوك یوازی د مخ په سپینوالی او سور والی او غټو سترګو او څوك په ښه کړه وړه غولېږی، د روحی او معنوی ښکلی توب هېڅ مراعات نه کوی، بعضی خلق لا د ښځی تمول او معتبری په نظر کښی نیسی او دې ته نه ګوری چه دا راز ښځه خپل مېړه ته په ډېره درنه سترګه نه ګوری او ډېر انقیاد ورته نه کوی، نو باید ځلمیان دا قسم فکرونه چه اجتماعی نظام ورانوی له خپلو ذهنو وباسی، او په تش ظاهری جمال او جلال ونه غولېږی.

لمړۍ تربیه

پدې کښې هېڅ شك نشته چه عایله او کورنۍ د کوچنی د روزنی لمړی ځای دی چه دی د کار او عمل او د حیات د جګړو دپاره تکړه کوی او د معاشرت او اجتماعی حیات مبادی ورته ښئیی.

د کورنۍ عادتونه او خویونه د کوچنی د اخلاقو اساس او لمړۍ خښته ده، نو که چیری کوچنی پدې لمړۍ مدرسه کښی ښه وروزل شی، البته د خپلی کورنۍ او د مور او پلار د خوشحالۍ سبب کېږی.

وړوکی که څه هم په ظاهره یو ضعیف مخلوق معلومېږی، مګر د یوه ملت په قوت کښی حقیقی او رښتیانی تاثیر لری نو ځکه د اجتماع علما او لوی حکماٴ چه خپل عمرونه د ملت د قوت د اسبابو په څېړنه کښی تېروی د اطفالو د ضعف او د نسل د لږوالی او زیاتوالی په موجباتو ډېر غور او دقت کوی ځکه چه همدغه واړه دبلی ورځی ځوانان او ځلمیان دي.

نو ښائی پدې ځای کښی د میندو د معلوماتو دپاره د اساسی روزنې څه حصه ولیکله شی او ورته معلومه شی چه تربیه په انسان کښی داسی تاثیر کوی لکه چه د باغوان زیار او عمل ئې د باغ د بوټو او ونو په وده کښی کوی، نو لکه چه د باغ بوټی او ونی په نشو و

نما کښې د مربی روزلو ته اړتیا لری، نو روزنه د علم اجتماع یوه لویه شعبه ده، چه لویو لویو خلقو لکه نیلسون، روسو فرانسوی او پس له هغه پستالوژی د نولسم قرن او داسی نورو اشخاصو پکښې ښه ښه تالیفونه کړیدی او لکه ابن سینا چه پخپل کتاب (قانون) کښې ورته یو فصل خاص کړی نورو طبیبانو هم ورته پخپلو کتابو کښې فصلونه مقرر کړيدي.

تربیوی مذاهب

کوم علمی اصول چه د روزنی پوهانو وضع کړیدی دري مذهبه ځنی جوړيږي:

لمړی: د هلفتیوس فیلسوف مذهب دی وایی وړوکی په اوله کښې د هر شی د قبلولو دپاره مستعد وی نو هر کله ئې چه لمړی ځل په مور یا دایی سترګی ونښلی همدغه ئې اول مربی ګڼل کیږی، چه د حیات لاری ورښئي نو بنا پر دې نظریې کوچنی په ښو او بدو نه ستایل کیږی، او لکه یو حیوان د خپل احتیاج او خواهش سره سم حرکت کوی او د نورو تقلید کړی.

دوهم: د ډاکتر غال المانی مذهب – دی او بعضی نور کسان د ټولو نفسی خواهشاتو چینه اعضا او جوارح ګڼی، او وایی چه که دغه د انسان ناقص وی هغه انسان د معنی په اعتبار هم ناقص وی تربیه پکښې تاثیر نشی کولی.

دریم مذهب: یوه بله ډله چه دا دواړه مذهبه افراط او تفریط ګڼی وايي چه ډیر کوچنی سره لدې چه اعضائې ناقص وی، روزنه ښه اغیزه پرې کوی او ډیر کوچنی بیا سره لدې چه روغتیا او بدن ئې ښه وی هم روزنه پکښې اثر نشی کولی، نو باید طبیعت او تربیت دواړه مؤثر وګڼل شی او د دواړو خواوو مراعات وشی، ځکه چه طبیعت انسان ته مختلف او متفاوت قوتونه ورکوی او تربیت همدغه قوتونه د محیط له حال او د کوچنی له میل سره سم عقلی او اخلاقی خواو ته متوجه کوی، نو ویلی شو چه روزنه د اخلاقو او عقلی او مادی قوتو صیقل دی چه دا ټول قوتونه د عمل دپاره مستعد کوی او پخپل وړ محل کښې ئې استعمالوی.

افلاطون وائی، تربیه روح او جسم دواړه هر ممکن کمال او جمال ته رسولی شی.

سپنسر وایی، تربیه انسان د پوره معیشت دپاره تیاروی.

د تربیې نیټې او هغه شیان چه پر تربیه کښې اثر کوي

کوم شیان چه د تربیې په اصلاح یا خرابوالی کښې تاثیر کوي هغه دا لاندیني عوامل دي.

١ کور
٢ همنشینان او ملګري
٣ مکتب او مدرسه
۴ فامیل او کورنۍ
۵ کتابونه او جراید
۶ طبیعت
٧ سیاحت

نظر دې پاسنیو عواملو ته روزنه درې اصلی دورې او یوه تتمیمی دوره لري، چه د درو لمړیو دورو آثار پکښې ښکاره کیږي.

١: مورنۍ تربیه چه د ولادت له وخته شروع کیږي او په اوه کلنۍ باندې ختمیږي.

٢: اولنۍ تربیه چه کوچنی د خپلی مور له لاسه ووځی پلار او د ابتدائي مکاتبو معلمانو ته سپارل کیږي تر ځوارلس کلنۍ پورې.

٣: ثانوی تربیه چه هلك په عالی مکاتبو کښې له لویو ښوونکو ځخه تحصیل او زده کړه کوي.

۴: تتمیمی دوره چه پدې وخت کښې انسان اجتماعی ډګر او د عمل میدان ته داخلیږي، دا دوره د حیات په ختمېدلو باندې تماميږي او بس.

نو ځوك چه له خپل اولاد سره مینه او علاقه لري باید په هره دوره کښې خپل اولاد ښه وروزي او د عمل په لاره ئي د ملت د مصلحت دپاره روان کړي. د کورنۍ تربیې مسئولیت د کورنیو په مشرانو او د اولنۍ او ثانوی تربیې مسئولیت پر حکومت او ملت دواړو باندې دی، چه باید داسې مدارس او مکاتب پیدا کړي چه حیاتی علوم پکښې لوستل کیږي.

د دې کتاب موضوع هغه لمړۍ تربیه ده چه مورنۍ تربیه ورته ویل کیږي. دوهمه او دریمه تربیه د مملکت په داخلی سیاست پورې اړه لري. هر کله چه د تربیې علما علم

النفس د تربيې اساس ګڼي، او د انساني جامعې د نفسي حالاتو پېژندل د يوه انسان په نفسيت پېژندلو پورې تعلق لري، لازمه ده چه ميندې له علم النفس څخه برخه ولري چه د خپلو اولادو طبيعت وپېژني او استعداد ئې وروزلی شي.

علم النفس

څوك چه د غړو او اعضاو له وظايفو خبروي، او دې علم د (فزيولوژي) سره اشنا وی هغه ته د اعضای رئيسه ؤ وظايف، د هضم، د زړه ښورېدلو، سږيو ته د هوارسېدل تاثير چه د انسان په حيات کښې ئې لري دا ټول کيفيتونه معلوم وی مګر دا پوهنه او دا علم سطحی او قاصر بلل کېږی ځکه چه انسان يوازی د دې ظاهری جسم نوم ندی، انسان د يوه معنوی شی لرونکی هم دی چه هغه د شعور، علم او فکر آله ده او عقل ورته ويل کېږی.
انسان لکه چه د خپل جسم روزنه او تربيه کولی شی د عقل په روزلو او پاللو هم قادر دی چه لمړی ځل پخپلو هغو معلوماتو کښی چه د ده عقل ورسره اشنا دی ښه غور او دقت وکړی او وروسته خپل معلومات مرتب او زيات کړی ترڅو چه هغه علم ته چه په عقل کښی بحث کوی او علم النفس ورته وايی ورسيږی. لدې بيانه به معلومه شوې وی چه علم النفس په ټولو نفسی مظاهرو او حرکاتو کښی بحث کوی.

خاطر

يوه ورځ يوه زده کوونکی په امتحان کښی چلول کاوه ښوونکی ورته په قهر شو او يو ساعت ئې له خپل مشغوليت څخه ايسار کړ، او تر قيد لاندی ئې ونيو، لږ شيبه وروسته د متعلم رنګ ژيړ او بيهوښه شو، شعور ترې لاړ، او د عقل حرکات ئې بند شوه چه نه ئې څه ليدل او نه ئې څه اورېدل، نو ښوونکی ازادی او خلاصی هوا ته وايست او په مخ ئې ورته سړې اوبه وشيندلی، پس لدې د متعلم په اعضاً او بدن کښی نوی حيات وچلېده او حس پکښی رو رو پيدا شو سترګی ئې بېرته وغړولی، او عقل ئې د خپلو وظايفو په ادا کولو شروع وکړه، په زړه کښی ئې د افکارو سلسلې جوړی شوې او خاطر ئې په هغو شيانو چه د ده په زړه کښی ګرزېده مشغول شو. نو د عقل د وظايفو اجرا کولو ته خاطر ويل کېږی.

هره ښځه چه په عقلی امورو پوره نه پوهیږی او تحلیلولی ئې نشی هغه د خپل کوچنی په ذهن کښی څه نشی ځایولی، او نه ئې خاطر او ادراك د ذکاوت او زیرکی درجې ته رسولی شی.

د عقل د روزلو لاری

انسان لکه چه د بل عقل روزی خپل عقل هم روزلی شی.

د عقل د روزلو دپاره دوې طریقې دی چه یوېته ظاهری او بلی ته باطنی وایی. باطنی طریقه چه نسبتاً مشکله ده پدې ډول کیږی چه انسان خپل نفس له ځانه جدا وګڼی او مراقبت ئې وکړی.

ظاهری طریقه دوه قسمه ده یوېته ملاحظه او بلی ته تجربه ویل کیږی. ملاحظه دېته وایی چه سړی د نورو عقلونه، د بعضې علاماتو په واسطه ځانته معلوم کړی او بیا هر وخت چه هغه علامات پخپل ځان کښی ووینی اثر ته یې هم ښه ملتفت شي چه بیا د تطبیقاتو په اثر کښی د نورو احوال او هغه شی چه د هغوی په خاطر کښی ګرزی معلوم کړی شی. دېته فراست وایی چه انسان د دې په واسطه مریض او ضعیف عقلونه هم روزلی شی، او معلم د خپلو شاګردانو عقلی حرکات هم پرې معلومولی شی. تجربه د عقلی حرکاتو او واقعاتو څخه نتایج اخستل دی.

د عقل وده او اقسام

که میندی د علم النفس څخه معلومات ولری، د خپلو کوچنو په حرکاتو او افکارو پوهیږی، او د خپلو اولادو د مرضو علاج کولی شی.

داسی میندی البته د خپلو زامنو په ذهن کښی شجاعت او د نفس لوړتیا ځایوی، او د لویو خلقو په پوړ کښی ئې دروی. د همدې لامله (مونتینی) وایی چه زموږ د لویو عیبو جراثیم زموږ د طفولیت له زمانې سره متصل دی او زموږ د لویو امورو جلب د میندو او دایې ګانو په لاس کښی دی. د عقل د لوېښت او ودی دپاره څلور مراتب دی، که کوچنی ترسمی روزنی لاندی ونیول شی، عقل ئې په هره مرتبه کښی وده کوی او کنه نو محروم پاتی کیږی، او نوم یې د انسانیت له صفحې بیخی محو کیږی.

لمړۍ مرتبه

کوچنی د خبرو کولو تر وخته: پدې وخت کښی د کوچنی عقل د هر شی د صورت د پېژندلو دپاره مستعد وی، او د شیانو فرق یو له بله تر یوې اندازې پخپل شعور کولی شی، پدې وخت کښی باید دکوچنی له نظره ډېر صورتونه تېر شی، چه دی ورسره اشنا شی.

دوهمه مرتبه

د خبروکولو له وخته تر بلوغه پوری د عقل دوهمه مرتبه ده چه د تمیز عقل ورته ویل کېږی، د کوچنی عقل پدې وخت کښی د شیانو د تعریف او منافعو تجسس کوی، او غواړی چه په صحیح طو ورته معلوم شی، پدې وخت کښی که طفل هر څومره پوښتنی وکړی ښائی چه ونه تر ټل شی، او نه په وهمی صورتو او ډارونکو خیالاتو ووېرول شی، چه ډار او خوف ئې په زړه کښی ځای ونه نیسی، پدې وخت کښی ښائی چه هر کوچنې ډېر قهر او شدت هم ونشی، چه ورته عادی او بې تاثیره ښکاره نشی.

دریمه مرتبه

د عقل دریمه مرتبه د کوچنی د بلوغ او ابلوغوالی له وخته شروع کېږی پدې وخت کښی عقل دوې ملکې پیدا کوی چه یوېته د استحصال او بلی ته د استحضار ملکه وایی، پدې دوره کښی عقل د شیانو منځکښې ارتباط او مناسبت لټوی او د هر شی د پېژندلو او د فایدې معلومولو دپاره هڅه کوی، نو باید کوچنی ته په همدی وخت کښی ښه اداب او ښه سلوك وښودل شی، او له خپلو ملی دودونو او عاداتو سره اشنا شی، چه له خپلو ورونو او ملګرو سره په مینه، او له مشرانو سره په احترام سلوك وکړی، او د چا زړه آزار نکړی.

ماشوم پدې وخت کښی لکه نیالګی او تربیه لکه اوبه داسی دی، چه نیالګی پرې وده کوی او خوږه میوه نیسی.

پوخ سړی هېڅکله خپل خویونه او عادتونه نه پرېږدی، نو ښائی چه سړی خپل اولاد په همدغه وخت کښی د ښو خیالی او لطیفو قصو په اورولو ښو ښو کاروته راواړوی، او بې لدېنه چه هغه ته صریح امر ونه وشی، باید د حکایاتو په ذریعه او د ترغیب له لاری ښه ښه

خوبونه ئې په دماغ ځای کړه شي، مګر کومې قصې چه له حقيقته ليرې وي، او وقوعې جنبه نلرې، لکه د عفريت يا فانوس سحرى او داسې نورې قصې هغه بايد سړى د خپل اولاد غوږ ته ونه رسوي، چه محض اوهام او هغه اميدونه چه نه عملي کېږي د ده په ذهن کښې ځای ونه نيسي، او لکه بعضې کسان چه د عفريت داېلولو ارمان کوي، او نه ور رسېږي دى هم د دغسي آرزوګانو (چه نه په حيات کښې دخل او نه خارجي وجود لرى) په ارمان او سودا کښې پاتې نشي، نن د هر قوم پوهان او پياوړي اشخاص کوښښ کوي چه دا قسم افکار د نوي نسل ذهن ته ونه رسېږي.

څلورمه مرتبه

د عقل څلورمه مرتبه د بلوغ له وخته د ځلميتوب او رشد تر وخته پورې ده، که اولاد په صحيح طور روزل شوى وي، دغه وخت د ده په عقل کښې د سعادت آثار ښکاره کېږي او په جامعه کښې مسعودانه ژوند کولى شي، پدې وخت کښې بايد اولاد ته نظرى تعليمونه وشي، او هغه علمونه وروښودل شي چه دى ورته احتياج لري.

هر کله چه انسان د عقل دا ټول مراتب طى کړى، نو دى په هيئت اجتماعي کښې يوه ګړندى او کاريګر عضو ګڼل کېږي، په ښه سلوك د تحسين وړ ګرزي، او په بدو کارو ملامتېږي، پدې وخت کښې بايد انسان د لويو خلقو تاريخ ته رجوع وکړى او د هغوى په احوالو ځان خبر کړى، چه دى هم د هغوى په لار لاړ شي، او پيروى ئې وکړى.

د بدن روزل

هر کله چه کوچنى پيدا شي او د دنيا هوا پرې ولګېږي قسم قسم حالات پرې راځي، او هر راز عوارض ورته پېښېږي نو ده ته د ولادت له وخته د قوت او رشد تر مهاله ډېر تدابير په کار دى ترڅو چه دى د ضعف دا ټول مراحل طى کړى، او رشد ته ورسېږي.

نو په ميندو لازمه ده چه خپل کوچنى اداره کړي، او په تربيه کښې يې له هره حيثه زيار وکاږي.

پدې موضوع کښې طبيبانو او حکماءُ کافي بحثونه کړي او د کوچني ټول ضروريات ئې له خوراکه نيولې تر پوشاك او نظافته پورې دا ټول صحى مسايل ئې بيان کړې دي، نو موږ په هماغه بيان اکتفاکوو کنه، د ميندو دپاره به موځه تفصيل کړي و.

بدنی ورزش او ریاضت

په جسمی روزنه او روغتیا کښې بدنی ورزشونه او لوبې خورا ډېر اهمیت لري، هر طفل ته د ده له بدنی قوت او عمر سره مناسب یو قسم ورزش ضرور دی.

شیخ ابن سینا پخپل کتاب (قانون) کښې د اطفالو او لویو سړیو له حاله سره مناسب راز راز ورزشونه ښودلی دی. کوم ورزشونه چه نن په متمدنو ملکو کښې جاری دی دا ټول بلکه لا څه زیات زموږ په پخوانیو کتابو کښې بیان شویدی او د هر اندام د قوت او د وینو د جریان دپاره یو مخصوص ورزش ټاکل شوی دی، لکه چه د خولې او وږی ژبې (ژبې) د ورزش دپاره بعضې ثقیل او خفیف آوازونه ایستل او نفس بندول او داسی نور علاجونه ښودل شوی دی چه دا هم په بدنی ورزش کښې حسابېږی.

ابن سینا د دې فصل په خاتمه کښې وایی چه هر انسان ته د ده د بدنی قوت سره مناسب یو قسم ورزش ضرور دی، نو میندی باید خپلو اولادو ته یو مناسب ورزش چه عقلی او بدنی دواړه قوتونه په تناسب سره زیاتوی غوره کړی، چه د ملت دپاره غښتلی افراد شی.

خپل اولاد څنګه وروزو؟

ډېر پلرونه کوښښ کوی چه خپل اولاد مهذب تربیه کړی او د ملت دپاره ګړندی اشخاص تقدیم کړی، دوی د دې دپاره هر راز فکرونه کړی او په هره لار چه دوی د خپل مطلب د رسېدلو دپاره وسیله ګڼلې تللی دی، مګر کومی نتیجې چه دوی اخستی دی هغه د دوی د خوشحالۍ سبب ندی ګرزېدلی، دوی داسی ځلمیان میدان ته را ایستلی دی چه د علم او ذکاوت لرونکی دی او د رزق د پیدا کولو مینه لری مګر پدې نه پوهېږی چه له ژونده څنګه استفاده کیږی؟ دا ځکه چه زموږ په وطن کښې ښوونه او روزنه په اشخاصو کښې دا طاقت نه پیدا کوی چه د حیات په میدان کښې منډی ووهلی شی نو له پلرو څخه د اولاد د روزنی په باب کښې سمه لار ورکه شوېده.

که موږ د مترقی ملکو ښوونو ته نظر وکړ، په روزنه کښې یوه سمه لار چه زموږ د اولادو سعادت پکښې دی پیدا کوو، او موږ ته دا اطمینان پیدا کیږی چه د رزق د پیدا کولو دپاره ډېری لاری دی که موږ د سعیې او عمل دروازه وټکوو، او له نوکرۍ څنی خپل فکر را وګرزوو.

مور باید خپل اولاد آزاد تربیه کړو، او دا خیال له دماغه وباسو چه زمونږ اولاد زمونږ ملك او مال دی لکه چه فی الحاله دا عقیده لرو. په متمدنو ملکو کښی خلق له خپلو زامنو سره داسی معامله کوی چه هغوی هم د ځان په شان اشخاص ګڼی، او په کارو کښی ئې له ځانه سره شریکوی، چه هغوی هم د ژوندون په کارو او حرکاتو پوره واقف شی، نو زامن ئې هم خپل ځانونه مستقل اشخاص ګڼی، او پخپل نفس پوره اعتماد مومی، چه پخپل مور او پلار هیڅ اتکا نه کوی.

پلار ښائی چه خپل اولاد د مسافرۍ او زیار ایستلو دپاره تربیه کړی صنعتونه او علوم پری زده کړی چه په هر ځای کښی ګذران وکړی شی، پلار باید خپل زوی ته د شجاعت او اقدام درس وکړی او د زیار، صبر، استقامت او ثبات او ټینګار په روح ئې تربیه کړی، نو دغسی زامن په هر ځای کښی ګذران کولی شی او په ژوندون کښی هغو درجو ته رسیږی چه د دوی زړه ئې غواړی.

زمونږ اولادونه پس له کوزدې او واده څخه هم لکه کوچنی داسی وی چه مور پرې وبریږو، او هیڅ کارته ئې نه وړاندی کوو، او له هر شی ئې محروم پرېږدو.

د متمدنو ملکو پلرونه خپل اولاد ته لاسي صنعتونه ورښئيي او هیڅ صنعت ورته حقیر نه ښکاری، د یوې لویې رتبې والا سړی زوی یا فلاح یا تاجر یا د کوم بل صنعت خاوند کیږی، او هیڅ شرف او منزلت ئې نه کمیږی په دغسی تربیت باندی یو ژوندی ملت عمومی سعادت مومی.

مور پخپل وطن کښی وینو، څوك چه له یوه ښاره بل ښار ته لاړ شی، د کور خلق ورپسی ژاړی او دی هم پریشانه خوبونه وینی دا ځکه چه دی له خپل پلار او موره بیل شوی دی، او دا ورته ډېر سخت امر معلومیږی په مترقی ممالکو کښی هر څوك د خپل عمل زوی دی، بل پلار یا مور ته اسره نه کوی، په وچه او دریابو کښی سفر کوی او د کاله خلق ئې پدې خوشحاله وی چه دی په کسب او معاش پیدا کولو قدرت لری او خپل ژوند اداره کولی شی.

دا راز اشخاص سعادت ته رسېدلی دی او دنیا ورته لکه جنت له خونده ډکه ښکاری، زمونږ اولاد نه برسېره پدې چه عادتونه او تربیه ئې ورانه وی د نا امیدۍ او سستی تخم ئې هم په نفسو کښی کرل کیږی، او د بعضی الفاظو په اثر کښی لکه: قناعت او نور ... چه په یوه بله معنی معرفی شوی دی، د انحطاط او لټۍ لور ته نژدې کیږی، سره لدې چه د اسلام دین مو د همت، عزت او ترقۍ خوا ته بولی، او غواړی چه مسلمانان د مجد او شرف لرونکی وی، ضعیف، بی عزمه او پسك نه وی.

وکوړئ! د اسلام او مسلمانانو په مقابل کښې څومره ملتونه او پادشاهان ذليل شوه ايا دا د قناعت او سستي په اثر کښې وو او که د کوښښ او عمل نتيجه وه؟

بعضې اشخاص وي چه په خلقو کښې بدي بدي قصې چه خلق مايوسيت ته را بولي، نشر وي او له عمل ئې راګرزوي چه بيا په هر شي کښې شګوم نيسي، او جد و جهد ته هېڅ اهميت نه ورکوي، که موږ پدې پوه شو چه خپل اولاد بايد څنګه تربيه کړو، البته زموږ په جامعه کښې به داسي نشريات بې تاثيره شي خصوصاً که زموږ مؤلفين پدې باب کښې خپله وظيفه اجرا کړي.

کورنۍ اجتماع

کوم بحثونه چه په کورنۍ، ازدواج، روزنه، او تدبير منزل کښې وشوه زايد او له موضوع څخه خارج نه دي ځکه چه د کورنۍ اصلاح په حقيقت کښې د جامعې اصلاح ده، نو لازمه ده چه د ملت د اصلاح په ليرې ليرې وسايلو او د ملت په سعادت کښې فکر وشي او راتلونکې حالت يې په نظر کښې ونيول شي.

موږ وينو چه واړه واړه ملتونه د حريت او قانوني حيات خوا ته نژدې کيږي. او هغه لوی اجتماعی تطور چه موږ ئې په شرق کښې آثار وينو، پدې مو خبروي چه حريت، مساوات او د ملتو يو شان تحول به په شرق او غرب کښې عموميت پيدا کړي او ټول به يوې غايې او مقصد ته ورسيږي.

هر ملت که غواړي چه خپل افراد د قانوني ژوندون دپاره تربيه کړي هغه بايد داسې قوانين مقرر کړي چه هره کورنۍ پدې پوه او مجبوره کړي چه موږ بايد په اصلاحی او ضروری امورو کښې لکه د ثروت زياتوالی، د اولاد روزنه، د ازدواج د رسمو او دودونو تعديل او سمون او داسې نور ... يو مجلس ولرو پدې صورت کښې به د مجلس او کورنۍ مشر يوازې پخپله رايه کار نه کوي، هر کار به د ده او د کورنۍ د پوه افرادو په مشوره کيږي، دا راز واړه مجلسونه د يوه لوی مجلس چه هغه د مختلفو شعبو او فرقو حرکات اداره کوي اصل او اساس دي.

هغه کوچنې چه پداسې کورنۍ کښې لږ لوی شي، او سترګې وغړوي او د دې مجلس بحثونه او د هر چا دلايل واروي، نو قانوني فکر او د شورې محبت ئې په زړه کښې پيدا کيږي، او هر وخت چه ځلميتوب ته نژدې شي خپل ځان د هغو کارو دپاره چه سبا ورځ يې تر غاړې کيږي تيار وي.

هر کله چه ملتونه اتحاد او ارتباط ته احتیاج لری او په هر کلی او ښار کښی یوه کورنۍ له بلی سره روابط لری نو کېدای شی چه د یوه ښار ټولی کورنۍ په ګډه بعضی افراد منتخب او یو داسی مجلس تشکیل کړی چه د ټولو د مصلحت او نفع دپاره کار وکړی. پدې صورت کښی هر کلی او ښار خپل اولاد په استقلالی تربیت باندی تربیه کولی شی.

کورنی تعاون او مرسته

کومی کورنۍ چه د خپل شرف او موجودیت د ساتلو دپاره د شوری او د دغه انتظام قایمولو محبت لری هغه د همدغه فکر په اثر کښی د (صندوق تعاون) په نامه یو صندوق ټاکی او د هغې کورنۍ هغه افراد چه د کار او کسب خاوندان وی هره میاشت پکښی څه پیسې اچوی، چه د عمومی مفاد دپاره د ضرورت په وخت کښی صرف کښی شی.
دغه راز ملت خپل اقتصادی موجودیت ډېر ښه ساتلی شی، دوی کولی شی چه خپلو افرادو ته لدې صندوق څخه د پور پیسې ورکړی.
هر څومره چه افراد زیاتیږی، او دا سلطه وسعت مونده کوی هماغومره د دې تعاون نفع او فایده عامیږی.
غرض دا چه کورنۍ ټولنه د عامې ټولنې اساس دی نو باید هر ملت د خپلو کورنیو اتحاد او مجد د حریت او شوری په اساس بنا کړی دا د کورنیو او ملتو د ارتباط دپاره یوه لنډه او نژدې لاره ده.

دوهم باب

د اجتماع روح

علامه ګوستاولبون پخپل کتاب (روح الاجتماع) کښی د اجتماع هغه روح بیانوی چه د اروپا د متعلمینو په نفوسو کښی ئې سرایت کړی او د هغو عواملو په اصل او اساس کښی بحث کوی، چه د جماعتو په پیدا کولو کښی اغیزه لری، دا بحثونه د قام مشرانو او د ملت واکدارانو ته ډېر مفید او ښه دی. ده پدې کتاب کښی هغه اوهام او خیالات چه د اجتماع د روح د پیدا کولو وسایل دی ډېر ښه ښودلی، مګر زموږ غرض پدې عنوان کښی د طبیعی اجتماع روح ده، چه انسانان ئې له وحدت او انفرادیت څخه د شعبو او

قبایلو تشکیل ته رسولی دی، او قومونه ئې سره لدې چه یو له بله لرې پراته دی، او د رنګونو، ژبو، دودونو په اعتبار سره ډېر فرق لرې د منافعو مبادلې ته تیار کړی دی.

علامه مونتسکیو پخپل کتاب (اصول النوامیس و الشرایع) کښې د اجتماع طبیعی قوانین، یا په بل عبارت د بشری اجتماع روح پر ځلورو برخو وېشی:

۱-انسان د فطرت په زمانه کښې چه د پېژندنې قوت ئې درلود، او معارف ئې نه درلوده – دی پدې وخت کښې له هر شی ځنې وېرېدی او تښتېدی، هېڅ شی ته به ئې ضرر نه رساوه، دا حال د سلامتی حالت او د انسان لمړی طبعی قانون ؤ.

۲-انسان هغه وخت چه بعضی ضروریاتو ته خپل احتیاج حس کړ، سره لدې چه خوف او وېره ورسره وه، د قوت د پیدا کولو دپاره ئې زیار شروع کړه، دا د انسان دوهم طبیعی قانون او ناموس دی.

۳-کوم وخت چه خوف او ډار په خلقو غلبه وکړه، نو دوی یو له بله سره نژدې او وصل شوه، او په منځ کښې ئې عواطف پیدا شوه دا دریم طبعی قانون دی.

۴-انسانان برسېره پدې چه د دوی په مینځکښې عواطف پیدا شوه په پوهنو (معارف کښې ئی هم برخه واخستله، او اجتماعی ژوندون ته ئې میل پیدا شو.

دا هغه طبیعی قوانین دی چه د اجتماع روح ځنې تشکیلېږی.

کوم وخت چه د قبایلو په مینځکښې اختلاف او دښمنی پیدا شوېده، هرو مرو پکښې عایلوی محبت د ملګری احترام او مراعات هم و، دا عواطف که څه هم په عایله او قبیله کښې محصور و، مګر د دې په اعتبار چه په لمړی مرتبه کښې همدغه د اجتماع روح وه، لوړ منزلت لری.

کوم وخت چه انسان علوم او معارف ومیندل، د اجتماع احاطه لویه شوه، او طبقات پکښې پیدا شوه، د رزق او کسب او کار لاری زیاتی شولې، او د شریعت او قضا دایرې ارتی شوې.

دا د اجتماع هغه روح او اساس دی چه له پخوا وخته په تاریخی ملتو کښې لیدل شوی دی. نو په هر اجتماعی عصر کښې (چه کمال ته رسېدلی وی) د حرب او مدافعې وسایل لږ څه کم شوی او د حرفت، زراعت، صناعت او رزق پیدا کولو محبت زیات شوی دی او په همدغه وخت کښې لمړی شعوبی تعاون ته او وروسته اجتماعی ملګرتیا ته احتیاج لیدل شوی، او په بشری ټولیو کښې نوی نوی احتیاجات او عمرانی تحولات پیدا شوی، چه پدوی کښې ئې په هماغه اندازه چه په کلو او قبایلو کښې د اجتماع روح ترقی کړېده د حرب او تجاوز روح وژلېده.

ملت څه شی دی؟

کوم افراد چه جنسیت، د مملکت جغرافیائی حدودو، دوی یو له بله سره تړلی وی او برسېره پدې چه دوی په عاداتو، اخلاقو او عمومی صفاتو کښی سره شریك وی تاریخ ئې هم یو وی هغو ته ملت ویل کېږی او د ژبی یو والی هم د ملیت ارکان تینګوی.

د یوه ملت عمومی صفات هغه دی چه د هغه ملت ټولی فرقی او ډلی پکښی شریکی او متحدی وی، او ټول خلق یوه مقصد ته متوجه کوی او فکری او ارادی وحدت پکښی پیدا کوی.

ګوستاولوبون وائی: ماته پخپل سیاحت کښی دا خبره ښخی ښکاره شوه چه هر ملت یو عقلی مزاج لری چه هغه لکه د هغوی تشریحی حواص ثابت او پایدار او له همدغه څخه د ملت افکار، معتقدات، فنون، انتظامات، او شعور پیدا کېږی.

د اجتماع پوهانو دا حقیقت ښخی منلی دی چه د یوه ملت ادبی او عقلی صفات د هغه ملت د تېر وخت خلاصه او د نیکو میراث دی او همدغه شی دی چه د یوه ملت روح او خط مشي ورڅخه تشکیلېږی.

لدېنه دا نتیجه اخستله کېږی چه یوه عمومی روح چه د ملت په ټولو افرادو کښی یو شعور او یو فکر پیدا کوی، او ټول افراد یوې خواته بیائي د یوه ملت په امتیاز او بېلوالی کښی لمړی مقام او زیات اهمیت لری، نو همدغه شی د ټولیو او جماعتونو د حرکت کلی ده، چه د افرادو مقدرات هم پکښی پټ پراته دی. د یوه ملت د وحدت او فکری یو والی دپاره ډېر سببونه موجود دی چه د ملت په روح کښی تاثیر لری:

اول دا چه فرد د جامعې په ډاد بعضی داسی کارو ته اقدام کوی چه په انفرادی حالت کښی ئې هیڅلکه نشی کولی، نو دا یو قوت او زرورتوب دی چه فرد ئې د جماعت په لمن کښی مومی، بله دا چه په انسانانو کښی لکه مقناطیسی کیفیت یو نفسی تاثیر شته چه ټول خلق یوه کار ته را کشوی او د حکایت په طور ئې یوه عمل ته وړاندی کوی، دوی پخپل ځان باندی یو قوت او باعث حس کوی مګر نه پوهېږی چه دا قوت له څه شی پیدا شوی دی، همدغه سبب دی چه په یوه فرد باندی د ده خپل ذاتی مصلحت باعث کېږی چه د جماعت د مصلحت دپاره ځان فدا کړی، نو فرد په اجتماعی حالت کښی بعضې داسی صفات پیدا کوی چه هغه د ده له انفرادی حالت سره ښخی مباینت لری، او دا د هغه نفسی تاثیر نتیجه او فایده ده.

ګوستاولوبون پخپل کتاب (سرتطور الامم) کښی وایی: چه په اول نظر سړی ته د یوه ملت د افرادو په صفاتو کښی اختلاف او مباینت معلومیږی مګر چه سړی ښه ځیر شی پوهیږی چه ټول افراد په عمومی نفسی صفاتو کښی سره شریك دی او دغه نفسی صفات لکه هغه جسمی صفات چه دا ملت له بل ملت ځنی بیلوی ثابت او پایدار دی او دغه صفات پښت پر پښت په منظم ډول نوی کیږی.

دریم باب

حکومت

د حکومت د پیدا کیدلو په کیفیت کښی د فلاسفه و نظریات مختلف دی. (هوبز انګلیسی) وایی:

چه انسان په اصل یو داسی مخلوق دی چه له هر څه ورته خپل ځان ګران او محبوب دی او هر کار د ځان د فایدې دپاره کوی، مګر سره لدې فطرتاً له ګوشه نیشنی او انزا ځنی متنفر دی، نو هر کله چه بشری قبایل هر وخت سره په جګړه اخته وی، او قوی په ضعیف باندی تیر غامی کوی نو انسان مجبور شوی چه د خپلو همنوعانو یوې طایفې ته ځان نژدې کړی او تر سیوری لاندی ئې خپل حقوق وساتی، نو د همدې په اثر کښی حکومت پیدا شو چه یو جماعت د مشترك مفاد او غرض دپاره روان کړی.

ژان ژاك روسو وایی:

انسان فطرتاً مسعود دی او څومره چه بشری نوعه زیاتیږی هغومره د دې سعادت صفائی په خړوالی بدلیږی، نو هر کله چه انسان ته د حیات په لاره کښی هر راز موانع پیښیږی چه دی یوازی هغه له خپلی مخی نشی لری کولی، هرو مرو د اجتماع ضرورت حس کوی او مجبوریږی چه له جماعت سره د اتفاق عقد وکړی او هر فرد د خپلو حقوقو ساتنه اجتماعي هیئت ته وسپاری، نو بنا پدې نظریه یو عمومی مساوات ضرور دی او حاکمیت هم د حکومت د اجتماعی هیئت حق دی.

اصل حقیقت دا دی چه د حکومت منشا او نظریه یوه ده، او هر لیکونکی په یوه داسی قالب کښی اچولیده چه د ده له خواهش سره برابره ده او دی ئې پر خوا دی.

د دې نظريې اصل دا دی چه انسان له انفرادی حالت ځنی وتلی او له خپلو همنوعانو سره پدې متفق شوی دی، چه هر فرد د حکومت اجتماعی هیئت ته تابع وی او اجتماعی هیئت به هم د هر فرد حقوق او مصالح ساتی، د همدې په اثر کښی طبیعی قوانین په بشری قوانینو بدل شوه او په افرادو باندی د هیئت اجتماعی له خوا بعضی موجبات مقرر شوه، چه په عوض کښی ئې هیئت اجتماعی هم د افرادو حقوق پخپل ځان ومنل او د یوې معاهدې صورت ئې پیدا کړ چه له یوې خوا حقوق او له بلی خوا واجبات رد او بدل شویدی.

څه چه (هوبز) او (روسو) پدې موضوع کښی ویلی و، هغه ذکر شوه (لوك) خپله نظریه پداسی شان ښکاره کوی چه په اجتماعی هیئت کښی د دوی له خوا پاچا د اجتماعی تړون عاقد دی، چه د افرادو حقوق وساتی.

بعضی کسان دی چه حکومت د خدای پاك له لوری ګڼی او وائی چه دا د نن ورځی حکومت د خدای د خلافت روستنی رنګ دی چه په مرور د زمان یی تحول موندلی دی.

بعضی وائی چه د حکومت منشا او مبدا قوت او غلبه ده.

نو د حکومت په باب کښی د هر چا نظریه مختلفه ده او هر چا یوه نظریه چه ده ته ښه ښکاره شویده خلقو ته ښوولې ده.

مګر صحیح او معقوله نظریه دا ده چه د پلار ګلوی سلطه او اقتدار د حکومت منشا او اساس دی چه وروسته ترینه، هر راز حکومتونه جوړ شوی دی.

نو هر ملت هغه شان حکومت قبول کړی دی چه هغه ئې د اوسېدونکو د تعداد، ثروت، او غرایزو سره موافقت او مناسبت لری ځکه چه اقلیمونه د حکومت په طرز کښی پوره دخل لری او وضعی قوانین هم له طبیعت او قومی عاداتو ځنی پیدا کیږی.

نو ویلی شو چه د تاریخی حکومت منشا د پلار ګلوی سلطه ده چه وروسته د مشر توب په سلطه بدله شویده او ورو وروئې خپله دایره ارته کړېده او د طبیعی حکومت منشا د جماعتونو احتیاج او اړوالی دی یوه داسی اقتدار ته چه د بعضو تجاوزونو او تېرغامیو چه د نورو په حق باندی کیږی مخه ونیسی، او متجاوز خلق له تېری او تجاوزه را وګرزوی!

د حکومت وظیفه

پدې موضوع کښې بحث کوونکی مختلف نظريات لری، يوه ډله وايي چه فرد تر هغه وخته پوری ترقی نشی کولی ترڅو چه د حريت په ميدان کښی په اقتصادی امورو کښی پخپل سر پرې نه ښود شی، پدې صورت کښی نو فرد پخپله ذاتی ترقی کښی بې له خپل همته او خپل فکر او عمل ځنې په بل شی اعتماد نه کوی او ټول قوتونه ئې وده کوی.

د دې کسانو په نزد د حکومت وظيفه د وطن حمايت او د داخلی نظام او امنيت ساتنه ده چه د لښکر په لرلو او حاکمانو او قاضيانو په مقررولو باندی کيږی چه ضروری او لازمی قوانين وضع او معمول شی.

دا کسان وائی چه د دنيا نظام د تنازع للبقا – او بقای اصلح په اساس بنا دی او تجارب هم دا وائي چه بايد فرد په اقتصادی امورو کښی پخپل سر پرې ښودل شی.

مګر بعضی داسی کارونه شته چه که حکومت پکښی مداخله ونکړی لکه:

د پوستې انتظام، او اجباری تعليم يا د اوسپنې لار – نو پوره فايده ورځنی نه اخستله کيږی.

ځکه چه دغه اعمال او کارونه چه د عمران او تمدن روح بلل کيږی که افرادو او شرکتونو ته پرېښودل شی نو د سيالۍ او همچشمۍ په اثر کښی له مصلحت او ضرورت ځنی زيات اجرا کيږی.

بله دا کوم وخت چه انسان پخپل خصوصی مصلحت مشغول شی نو د اطفالو او ضعيفانو حمايت او د فقيرانو معاونت ته نه ملتفت کيږی، نو ضرور ده چه حکومت په دغسی کارو کښی مداخلت وکړی.

ځنی خلق وايي چه فرد د نورو مرستی او ملګرتيا ته اړ دی او دغه مرسته بې له حکومت څخه د بل چا له لاسه په ښه شان پوره نه ده، نو بايد حکومت ټول اقتصادی امور لکه صنايع او زراعتونه په خپل لاس کښی ونيسی، ځنی فيلسوفان لکه ټولسټوی بيا وايي: چه حکومت ته بيخې ضرورت نشته او د مال صرفول د حربي آلاتو او عسکری تنظيم دپاره له صحيح انسانيت سره منافی دی، دی وائي چه حکومت له فطرت او طبيعت ځنی مخالف يو شی دی او ملتونه هغه وخت انتهائی سعادت ته رسيږی چه حکومت بيخی د خلقو هېر شی.

دا درې مذهبه، هيڅ يو له افراط او تفريط ځنې خالي نه دي او همدغه سبب دی چه خلقو پوره نه دی غوره کړی او اکثرو مترقي ملتونو د خپل نظام اساس په معتدل ډول بنا کړی دی، او د حکومت مداخله ئې د افرادو په شئوناتو کښې څومره چه ضرور دی لکه:

د ضعيفانو حمايت، د شفاخانو جوړول، د کسبګرو د مصالحو دپاره قوانين وضع کول، د کرهڼې، تجارت، صنعت د لوړتيا وسايل ټولول، د حمل و نقل بری او بحری وسايل لکه: د اوسپنې لار، برېښنا، تلګراف، او د اخلاقو او دين ساتنه او داسې نور تهيه کول قبوله کړيده.

د ټولسټوی او فيلسوفانو فکر يو محض خيال دی چه عملي کېدی نشي ځکه چه ټول خلق لکه ټولسټوی فيلسفوان کېدی نشي چه هر سړی له ټګۍ، خيانت او شر ځنې ځان خلاص کړی شي او صحيح انسانيت په دنيا کښې وچليږی.

دا هغه نظريات دی چه اجتماعيونو د حکومت د وظيفې په باب کښې ښکاره کړی او د حکومت د مداخلې حق يې د خلقو په شئونو کښې ښکاره کړيدی مګرهر حکومت ځانته له احتياجه سره سم نصب العين او غايه لری چه د هغې په مقتضا کار کوی، او په هر ډول چه قوم او ملت لوړيږی، او وطن ودانيږی، لوړوی او ودانوی ئې!

د هر ملت سياسي تربيت د افرادو په نفسياتو او ذهنيت کښې پوره دخل لری او تعليمات هم د همدغې تربيتې له مقتضی سره برابروی. کوم ملت چه د هيئت اجتماعی احترام لری د هغه ملت هر فرد يې له يوه قوت او باعث څخه د نورو د حريت احترام ساتی، او هيڅکله خپل حکومت ته د خوف په سترګه نه ګوری. بلکه د احترام او خلوص په نظر ورته ګوری ځکه چه هغه د سلطنت تاج عيناً د ملت تاج ګڼی چه پخپل لاس ئې د خپل مشر او پاچا په سر ايښی دی، نو دوی د دغه تاج او خپل قانون پوره احترام لری او هميشه ورته د محبت په سترګه ګوری.

هغه کسان چه د پردی حکومت تر لاس لاندی ژوند کوی هغوی ته د حکومت هر رږغ لکه آسمانی ټکه داسې ښکاره کيږی او هر کار چه په حکومت پوری ربط لری ورځنې ډډه کوی مګر د ملت د خواخوږی او خپل او ملي حکومت.نبه او سياسی روزنه دغه راز اوهام محدود کوی او خلق پدې باندی پوهوی، چه هر فرد د حکومت په کارو کښې د معاونت حق لری او د حکومت اشخاص هم دغسې افراد دی لکه دا نور خلق چه د قانون په مقتضیٰ او د ملت په مرضا حکم کوی.

د حکومت په باب کښی د پخوانیو نظریه

ارسطو وائي که عدل او مساوات ورك او يا ضعيف وی څنګه به يو قوم د سعادت ژوندون وکړی؟ او څنګه به ټيټ جمعيتونه او واړه طوايف نهضت مونده کړی؟ نو د ده په نظريه بايد په هر مملکت کښی عدل قايم وی او ټول کارونه د حکمت په مقتضا اجرا شی.

کونفوشيوس چينی وائی کوم حکومت چه پخپل مملکت کښی د عدل او کفائت له مخی حکم کوی هغه لکه د قطب ستوری داسی دی چه هميشه ځای په ځای وی او نور ستوری ئې پخوا کښی خپل ځايونه بدلوی او انتقال کوی.

ملك[13] شيانغ وايی: د اسمان زوی يا امپراطور د مملکت د خير او فايدې دپاره پيدا شوی او مملکت د امپراطور دپاره نه دی پيدا شوی.

په چين کښی دا متل دی چه د ملت محبت پيدا کړه مملکت به پيدا کړی، او که دغه محبت ورك کړې نو مملکت به درڅخه ورك شی.

له (سولون) يونانی څخه پوښتنه وشوه چه کوم مملکت د مدنيت لوړی درجی ته رسيدلی دی؟ هغه وويل هغه مملکت چه اهل ئې په ذلت کښی نه وی او ظلم پرې باندی نه کيږی. بلکه لا د يوه بل قوم په مظلوميت هم نشی راضی کيدی او ورسره داسی مرسته کوی لکه چه هغه ظلم عيناً په دوی کيږی.

له (کسری) ځنی پوښتنه وشوه چه کوم پادشاه ښه دی ده وويل: هغه پادشاه ښه دی چه د قهر او غضب په وخت کښی کريم وي، او پخپله وعده وفا کوی که څه هم لويه وعده وی. ارسطو طاليس ويلی کوم پادشاه چه عدل کوی هغه شجاعت يعنی لښکر ته نه محتاج کيږی.

د حکومت په باب کښی د پخوانيو مصريانو نظريه

د مصريانو له پخوا وخت ځنی (يعنی پخوا له اسلامه) دا رايه ده چه پادشاه پخپل حکومت او عدل چلولو کښی شوری ته محتاج دی، چه له خپل حکومت سره هر راز مرسته وکړی چه د همدی لامله علما او حکيمان او د رايی خاوندان د حکومت د امورو

[13] دا د چينايانو او جاپانيانو عقيده ده چه هغوی خپل امپراطور د اسمان زوی ګڼی.

د ترتیبولو دپاره مقرر وی، او پخپل سیاست او د مشکلاتو په حلولو کښې په دوی اعتماد کوی.
کله به چه د مصریانو پادشاه مړ شو نو دوی به ئی مړی د قبر په څنګ کښې کښېښود، خطیبان، او د مجلس شوری اعضا به ودرېدل د ده په ټولو کارو به ئې تبصره کوله، د ده عدل یا ظلم خیر یا شر ټول صفات به یی بیانول پس له هغه به د ټول جمعیت رایه د ده په باب کښې غوښتله کېده چه ایا دی په احترام او تعظیم ښخ شی او که په معمولی طور په قبر کښې کېښود شی.
دی پخوانی دود د پادشاهانو په ښه سلوك او عدل کولو کښې ډېر تاثیر درلود، او دوی یی مجبورل چه د اهل رایو په مشوره کار وکړی، د مصر په تاریخ کښې لیدل کېږی چه ډېر فرعونان د ظلم او بد روش په سبب د ملوکیت له القابو محروم شوی دی.
نو د مصر پخوانیو شوراؤ یو حقیقی صورت درلود او یوازی علما او حکیمان او دینی مشران به پکښې نه وو د اقلیمونو او سمتونو نوابان او مشران به هم پکښې شامل وو، چه لدی ټولو څخه به یو عمومی جمعیت تشکیل کېده چه په لویو او مهمو کارو کښې لکه: حرب یا صلح، د قوانینو اړول، د حاکمانو درول یا داسی نورو کارو کښې به دوی پرېکړه کوله څوك چه د مصر پخوانی سیاست او اجتماعی نظام ته مراجعت وکړی هغه ته به د مصر دغه څه مفاخر او معالی چه لری د تعجب وړ ښکاره نشی.

حکومت د اسلام په نظر کښې

اسلام د خپلو تعلیمونو د انتشار په مرسته په اجتماعیاتو، سیاسیاتو او مدنیتونو کښې ډېره غوره اغېزه کړېده، لکه چه تاریخ ئې هم په دلچسپی سره ذکر کوی.
مګر دلته زموږ غرض دا نه دی چه د اسلامی ملت د تحول سر بیان کړو یا د دوی په هغه صحیح او متین مدنیت چه تر نیمی دنیا پوری ورسېده، څه بحث وکړو، ځکه چه ډېرو انصاف لرونکو مؤرخینو شرقییونو او مستشرقینو دواړو ډلو دا موضوع ښه واضحه کړېده.
زموږ غرض یوازی همدغومره دی چه په اسلام کښې حکومت په کوم اساس ولاړ دی او کومو عواملو د اسلام مدنیت ته تراندلس او چین پوری لاره ورکړه.
په اسلام کښې د حکومت اساس په شوری او د مسلمانانو د جمعیت په رایه بنا دی، په اسلام کښې خلیفه لکه یو مقید پادشاه داسی دی او کوم قانون چه دی مقید کوی هغه د

خدای کتاب او د رسول (ص) اقوال دی. په اسلام کښې خلافت په میراث له یوه ځنې بل ته نه نقل کېږي. چه له پلروځنې زامنو ته او له زامنو ځنې لمسیانو ته ورسېږي.

ځکه چه خلافت په عمومی انتخاب ټاکل کېږي او د خدای او رسول په اطاعت او عدل ساتل کېږي لکه چه د خلیفه په حق کښې ویل شوی چه که له عدل او د خدای او رسول له اطاعت څخه یې بلې خواته میل وکړنو ولاړیې کړئ. او که د خپلو شهواتو په میدان کښې خپل جلب بیخی خوشې کړی نو معزول یې کړئ.

نو دا هغه اساسی قواعد دي چه اسلامی حکومت پرې قایم دی او همدغه سبب دی چه ملت د حکومت په مقابل کښې ځان جاهل او بې خبر نه ګڼي. او هر فرد دا تصور کوی چه خلیفه هم بشر دی چه کله سهو کېږي او کله حق ته رسېږي نو باید هر مسلم او عالم حاکم ته نصیحت وکړي او ورته وویلی شی چه ته له عدل نه بل لور ته کوږ شوی یې.

د همدی لامله اجتهاد هم په مجتهدینو یعنو هغو اشاخاصو پورې خاص دی چه د عربي لغاتو له اصولو خبر وی او په دینی علومو کښې بصیرت لری او له قرآن کریم او احادیثو څخه احکام اېستلی او حق او باطل، صحیح او فاسد سره بېلولی شی، خلیفه ګانو ته د محض خلافت په سبب دا حق نه دی ورکړ شوی.

دغه راز عقاید چه په یوه قوم کښې راسخ او ټینګ شی هغه هېڅکله د هغه چا په مخ کښې چه دوی د حاکمیت دپاره غوره کړی خپل سر نه ټیټوی تر څو چه هغه د عدل پابند او د خدای او رسول تابع نه وی.

نو په دغه صورت کښې پاچا له خپل ملت سره داسی سلوك کوی لکه چه یو مهربان پلار ئې له خپلو زامنو سره کوی او ملت هم خلیفه او پاچا ته د محبت او احترام په سترګه ګوری نه د خوف او ډار په سترګه.

دغه و د حکومت او ملت لنډ حال په اسلام کښې، وروسته چه عربی سلطه پراخه شوه او د اسلام لاس شام و عراق، فارس، مصر، طرابلس، تونس، الجزایر او د فرانسی جنوب غربی لور ته ورسېده نو فیلسوفان او علماٴ د مملکت تنظیمی امورو او قوانینو وضع کولو ته توجه وکړه او د وزیرانو، مشرانو او ملکی او عسکری مامورینو وظایف ئې په داسی شان تعین کړه چه تر اوسه چا پکښې څه ندی ویلی.

د ملت د مشرانو صفات

پدې صفاتو کښې حکیمانو، سیاسیونو او اجتماعیونو ټولو بحث کړی او د مشرتوب دپاره ئې ډېر داسې شرطونه چه د ملت په نفع تمامېږی او مشرتوب وربانډی ټکل کېږی شودلی دی.

پدې موضوع کښې کومه ښه رایه چه میدان ته راوتلې ده د ابونصر فارابی نظریه ده چه پخپل کتاب (ارا٫ اهل المدینة الفاضله) کښې ئې ښکاره کړېده، دی وایی چه د ملت دمشرانو دپاره دا صفات ضرور دی:

١: د عضاوو پوره والی
٢: پوهه او سنجش
٣: د حافظې ښه والی
۴: زړه سوی او عاطفه
۵: فصاحت
۶: د زده کړی (عرفانی) شوق
٧: په شهواتو او خواهشاتو کښی اعتدال
٨: لوړ همتی (کبر النفس)
٩: له رښتیا او رښتیا ویونکو سره محبت لرل
١٠:د دنیا متاع ته په کمه سترګه کتل
١١: له عدل او د عدل خاوندانو سره مینه
١٢: د عزم او ارادې ټینګوالی

فاریابي د دې شرطونو له بیانه وروسته ویلي دي چه که د دې ټولو صفاتو خاوند پیدا نشي نو بیا د ریاست او مشر توب وړ هغه څوك دیچه پخپل شریعت ټینګ او ښه هوښیار وي او که دغه شرطونه په څو کسو کښې د تقسیم په ډول وی او دوی ټول پخپل منځکښې متحد کیږي نو دوی ټول باید مشران او رئیسان وی.

او هر کله که یو ښار له حکمت څخه حالی شي او دغه شرطونه په رئیسانو کښې مختل شي د هلاك معرض ګرزي.

ابن خلدون ویلی چه د دغه منصب وړ هغه څوك دی چه دا لاندینی څلور صفتونه لری:

١: علم ٢: عدالت ٣: کفایت ۴: د حواسو سلامتي

د عربو په نزد د مملکت ارکان

د عربو سیاسیونو چه د خپل ملت اصلاح او انتظام، سعادت، امن او عدالت په نظر کښی نیولی، نو د مملکت دپاره ئې څلور رکنه مقرر کړیدی. چه هغه دا دی:

ټولواك -، رعیت -، عدل -، تدبیر -، چه دغه هر رکن ته په یوه خاصه نظر ګوری او بعضی ملحوظات پکښی لټوی.

علامه شهاب الدین چه په سیاسیاتو کښی یو پوه عالم و هغه ویلی دی چه ښه پاچا پر ځان حاکمیت لری او له بدو خواهشاتو ځنی خپل ځان ژغوری او بله دا چه د خپل مملکت له احواله خبر او پخپلو ظایفو کښی جدی وی، د همسایه ممالکو له احواله هم خبر وی او خپل سرحدونه هم په یوه قوی عسکر چه وسله او تو ښه او ذخایر ورسره زیات وی ټینګو دی.

خپل عسکر او منصبداران ښه ساتی او پخپل ملك کښی هر راز مواد پیدا او تعمیرات زیاتوی او خپل رعیت داسی ګڼی لکه زامن او ورونه، او هر کله ئې د لوړتیا، او سمون او بډایی او ښیګړو په فکر کښی وی!

رعیت

رعیت چه په څو قسمونو لکه: د کلو اوسېدونکی، د ښارو آبادوونکی، جنګ کوونکی، او علماء او پوهانو وېشل کېږی.

دا ټول له درې عنوانو لاندی راځی: اخیار او افاضل یعنی ښه او پوه خلق، اشرار او اراذل یعنی بدان او پایلاتی خلق، متوسطین یعنی منځنۍ ډله.

چه باید له هرې طبقې څخه کار واخستل شی یعنی له علما او پوهانو ځنی عرفانی او علمی خدمت، او له کسبګرو او زارعینو څخه اقتصادی خدمت وغوښتل شی او حربی اشخاص په عسکری امورو مشغول کړه شی، او هېڅوك وزګار پاتی نشی چه ټوله د ملت ډلی د وطن په خدمت بخت وی!

او د خپل حکومت سره په هره چاره کښی مرسته کوی!

عدل

پوهان پدې پوهيدلی دی چه د حکومت غرض د ظلم او تعدی ورکول او د عدل او مساوات قايمول دی، نو علامه شهاب الدين د عدل دپاره دا درې رکنه مقرر کړی:

۱: د لوی خدای حقوق ساتل.

۲: انسانی حقوق يو له بله محافظه کول.

۳: د اسلافو او پخوانيو د حقوقو مراعات کول.

د دې درې قسموتر تفصيل لاندې د مملکت ټول امور داخليږی او هر څه پکښی راځی، چه عمران او آبادی هم ضمناً د عدل تر عنوان لاندی داخليږی.

عمرانات او ودانی

د مملکت ودانی دوې جنبې لری چه يوه زراعتی او بله تعميری او ودانۍ جنبه ده؛ د زراعت د ترقۍ او حمايت دپاره دا دوه شيه ضرور دی چه بايد حکومت ورته توجه وکړی لکه د اوبو زياتول، د لارو جوړول، د دهقانانو حمايت کول، په ماليه کې تخفيف کول، ترڅو چه دهقانان له زراعت څخه زړه توری نشی او بل کسب ته زړه ښه نکړی.

د ودانيو په جوړولو کښی بايد د دې لاندی شرطو مراعات وشی.

۱: د ښوو اوبو زياتوالی.

۲: د ځای ښه والی او د هوا اعتدال.

۳: د ارشو او لرګو نزدېوالی.

۴: د ځای موقعيت د امنيت په لحاظ.

برسېره پدې شرطونو څه نور شرطونه هم شته چه بايد مراعات ئې وشی لکه: د کوڅو د خطونو معلومول د هر ډول بازار د پاره ځای ټاکل، د ضرورت په اندازه د علم او صنعت خاوندانو ته ځای ورکول او نور.

تدبير او اداره

غرض له تدبير د مملکت د امورو انتظام دی لکه: د وزارتو تشکيلول، د واليانو او حاکمانو ټاکل او وروسته لدېنه د قاضيانو او منصبدارانو تعينول، ليکن پدې ټولو کښې بايد د مملکت د بهبود مراعات وشي مثلاً هر ځای ته داسی قاضی او مامور مقرر شی چه د وقار او تقوی لرونکی وی.

او برسېره پدې چه بايد پوه او عالم وی د حکومت په ضروورياتو او د قضا په ادابو دی هم پوهېږی، په حکم کښی دی بيړه نه کوی، او ښه تحقيق دی کوی، نه دی هديه قبلوی او نه دی د چا شفاعت ته غوږ نيسي، د حکومت مامور بايد په قانون پابند، او د وطن محب او صادق او د ملت خواخوږی وی، خپل اغراض د حکومت په چاروکښ نکړی، او له رشوت او خيانت څخه ځان وژغوری!

پای